

PREMSES I VINYES
D'ANDORRA

Michel MARTZLUFF

Sergi MAS

INSTITUT D'ESTUDIS ANDORRANS
CENTRE DE PERPINYÀ

Institut d'Estudis Andorrans
Centre de Perpinyà

© Michel Martzluff i Sergi Mas

Tots els drets d'aquesta edició
M.I. Consell de la Vall

Traducció al català: M. A. Falqués

Dipòsit Legal: AND - 111 - 1992
ISBN: 99920 - 0 - 0171
Imprès a Andorra
Imp.: Grafinter

INTRODUCCIÓ

Per què interessar-se per la història de la vinya i del vi a Andorra?
El fet que la vinya fos cultivada a partir de l'edat mitjana en els alts pendissos dels Pirineus va ésser subratllat ja per diversos autors. Era doncs interessant primer d'arreglar, a la vegada en el temps i en un espai ben determinat, una documentació escampada en diversos treballs.

Després, la descoberta de vestigis sovint inèdits era digna d'ésser assenyalada i justificava la publicació d'un recull que inclogués els nombrosos vestigis d'una activitat agrícola, avui dia desapareguda.

La presentació d'aquests diversos testimoniatges conservats en el sòl, inscrits en els textos i en el paisatge - a vegades modificats, però sempre presents en la memòria col·lectiva - respon avui a un doble objectiu. El primer és de donar un material fàcilment utilitzable a nivell pedagògic. El segon és de demostrar que l'estudi dels vestigis del passat necessita una manera de treballar estricta: en particular mitjançant l'arqueologia del paisatge, mètode encara poc utilitzat dins un país on queden conservats -bé que a vegades amenaçats- els nombrosos rastres deixats en les muntanyes pirinenques pels pastors i pels pagesos.

En aquestes pàgines, l'atenció que portem al nostre passat recent només és una aportació a l'esforç col·lectiu cap a l'estudi i la restauració de les riqueses del patrimoni andorrà.

Donem les gràcies particularment a les autoritats i al personal de l'Institut d'Estudis Andorrans, així com al Consell d'Administració i al secretariat del Centre de Perpinyà de l'IEA, sense els quals aquest treball no hauria pogut ser portat a terme.

M. MARTZLUFF
S. MAS

EL TESTIMONIATGE DELS TEXTOS

Pel període medieval, l'escassetat dels arxius i la curiositat dels estudiosos deixen poca esperança de descobrir més textos sobre la viticultura andorrana que els que ja estan publicats, i que es troben fàcilment. A continuació en fem un breu resum.

Passat el segle XV, les fonts documentals citades queden, segons ens sembla, inèdites. No ens ha semblat necessari transcriure-les *in extenso*, la ressenya que en donem il·lustra prou bé el nostre propòsit.

LA VINYA A ANDORRA A TRAVÉS DELS TEXTOS ANTICS

- 903 - El matrimoni Ricosindus i Mazulina venen a Sunifredo comte -Sunifred primer comte d'Urgell, fill de Guifré el Pilós- una vinya a la vall d'Andorra, al lloc anomenat Encorzese. ¹
- 904 - Escripura de venda de Brunegal i la seva muller, habitants de la vila de Laurèdia d'una vinya al comte Sunifred. ²
- 949 - Donació d'una vinya que Abicellus atorga al monestir de Sant Sadurní, «in loco dicitur ubi dicitur Engordan ad illos latinos». ³
- 952 - El Comte Borrell atorga a Guisard Bisbe de La Seu d'Urgell unes vinyes entre altres béns, «in super ibidem trato, in valla Andorra, castrum Sancti Vincencii com ipsa ecclesia, com omnibus rebus ad se pertinentibus et terris et vineis...». ³
- 1008 - «Els esposos Trasemon i Riquilda i Loreni donen a Santa Maria de La Seu l'alou que tenen al comtat d'Urgell, a Lòria apendici de Sant Julià, a Argolell, apendici de Santa Eugènia i a Pontedà». Amb, entre altres béns, «torcularibus», i «vineas». ^{3-b}

- 1022 - Segofred dona al monestir de Sant Sadurní tot el que posseeix en el lloc de la Trapa en la vall d'Andorra, amb terres i vinyes.³
- 1028 - Venda d'una vinya a Sant Julià de Lòria.⁸
- 1029 - Ermengol comte d'Urgell i la seva muller Maria donen béns al cenobi de Sant Sadurní de Tavèrnoles, entre ells l'església de Sant Vicenç amb terres i vinyes.³
- 1122 - L'abat Bonet i els monjos de Sant Sadurní arrenden una vinya situada al Vilar-Engordany.³
- 1135 - L'abat i comunitat de Sant Sadurní permuten una vinya de Sant Vicenç amb una altra.³
- 1144 - L'abat Bonet de Sant Sadurní canvia una vinya de les Planes de Santa Coloma per una altra dels Pujols de la mateixa parròquia.
- 1184 - L'abat Bertran i la comunitat de Sant Sadurní arrenden una vinya i una terra del lloc d'Engordany.³
- 1210 - Guillem de Bixessari reconeix, a favor de Martí i la seva muller Maria, l'herència que fou d'Arnau Mir i la consort Guillema, i rep a canvi, terres, vinyes i la meitat d'un hort a Aixovall, Sant Julià de Lòria.⁴
- 1213 - Joan de Sant Julià dona a diversos parents seus terres i vinyes, situades a Bixessari i Certers de la mateixa parròquia.⁴
- 1233 - Ramon abat de Sant Sadurní de Tavèrnoles i els monjos, donen diverses terres i vinyes que posseeixen a Engordany.
- 1251 - R.G. de Bixessari, la seva muller i la filla venen a G. Martí d'Aixovall i a la seva esposa dues terres i un celler a Sant Julià de Lòria, Bixessari i Aixovall.⁴
- 1253 - R. de Fontaneda i la seva muller Barcelona venen a Fontdevilaia, la dona d'aquest i a un seu germà, ells també de Fontaneda, tot el que tenen a l'apendici de Sant Julià de Lòria i que comprèn entre altres béns, «hi sunt terras i vineas...».⁴
- 1256 - Pere Soldevila de la Margineda i la seva muller venen a R. del Quer de la Margineda i al seu fill A.J. del Pui unes vinyes situades a Santa Coloma i a la Margineda.⁴

- 1262 - Esteve Gerald de Sispony i la seva muller permuten a Capdevila de Bixessari unes terres i una vinya a Sant Julià de Lòria.⁴
- 1264 - Guillem Martí d'Aixovall i la seva esposa Ramona donen als seus fills A. prevere i a G. la tercera part de tots els seus béns mobles i immobles excepte l'hort de la part de l'era i la vinya de les Arades, una terra, una vinya, un hort i una casa que tenen a Sant Julià de Lòria i a Aixovall.⁴
- 1265 - Pere Losada i la seva muller Maria venen a B. de Laren d'Erts una vinya a Santa Coloma.⁴
- 1468 - Acta de venda d'una vinya confrontada amb d'altres vinyes a Andorra la Vella.⁵
- 1501 - Acta de venda que fa Bernat Rival del lloc de Pal, parròquia de La Massana a Jaume Pusol de Sant Julià d'una vinya anomenada Lo Oliver, que confronta d'una part amb terra de dit comprador i amb terra de Calbó i de l'altra amb terra de "la Iglèsia".⁶
- 1548 - Acta de venda a Carta de Gràcia que fan Miquel Hiern i Joana Iserna sa muller, a Joan Martí d'Aixovall d'un tros de prat situat al Noguer d'Andorra i de Sant Julià anomenat Lo Prat de la Font que confronta de la part superior amb prat de dit comprador i amb una vinya del Matelot d'Andorra, i de l'altra amb la Valira i amb les terres de Socarrada de dit comprador, pel preu de 5 lliures barceloneses. Notari Pere Diumenge.⁶
- 1548 - Altra venda a Carta de Gràcia que fan Miquel Hiern i Joana sa muller de la Margineda, d'un tros de terra i feixes de la Closa a Ramon Danís de Sant Julià, que confronta d'una part de l'inferior amb dit comprador i a sol ponent amb vinya i amb lo malreu del venedor i amb la callissa del malreu i amb les partides del Puial pel preu de 28 lliures i 5 sous en moneda Barcelonesa. Notari Jaume Boquet.⁶
- 1564 - Acta de venda a Carta de Gràcia que fa Joan Alegre i Lòria, pare i tutor testamentaris de Bartomeu Buia a Caterina Danisa de Sant Julià d'una terra situada a Les Arades, que confronta d'una part amb la vinya del Fuster i de la part superior amb la vinya del comprador i de l'altra part amb terra de dit Lòria i amb la vinya de Pusol. Notari Joan Colat.⁶

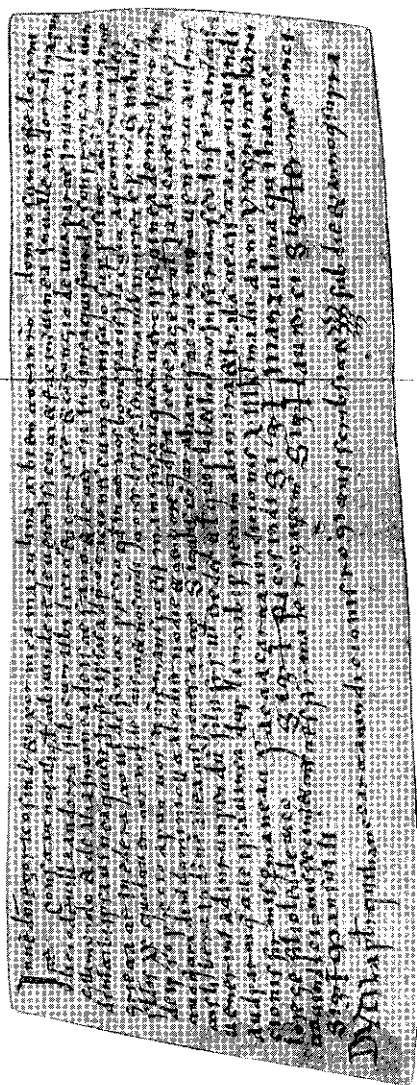

Figura 1.
 Comentari de la foto: text del 903.
 Aquest primer testimoniatge sobre la viticultura andorrana és també una de les
 primeres pàgines escrites de la història de les Valls.

- 1581 - Acta de venda que fa Joan Calbó de Sant Julià de tot el trillar i vinya que té en el lloc nomenat Lo Camp Beneit i vinya de Calbó que confronta amb el camí que va a Camp Beneit i de l'altra part amb vinya d'en Ribot i de l'altra part del mateix comprador i de Guitart de Juberrí. Notari Joan Colat.⁶
- 1581 - Venda a Carta de Gràcia que fa Bringuer del Pui d'Olivesa a Ramon Danís, del prat situat a La Turmeda, anomenat Lo Prat de La Turmeda del Bringuer, que confronta d'una part amb el camí ral i d'altra amb el trillar de Janot Martí, i de l'altra amb el camp i vinya de Vila. Notari Joan Colat.⁶
- 1587 - Deutes de la casa Janer de La Seu d'Urgell a Miquel Pont de Canillo per valor de tres lliures per una càrrega de vi a Bartumeu de l'Aldosa de Canillo de tres lliures 10 sous, també per una càrrega de vi.²
- 1591 - Acta de venda que fan Ramon Martí i Joana sa muller a Bartomeu Moles i Danís de tot el camp anomenat Lo Trillar de Camp Beneit de Martí d'Aixovall que confronta d'una part amb el prat d'en Bringuer, d'altra amb el trillar de dit comprador amb les seves entrades i eixides. Notari Joan Colat.⁶
- 1594 - Acta de venda que fa Salvador Pusol a Bartomeu Moles i Danís de dues terres que havien estat vinyes situades en Sant Julià, dita La Terra de l'Oliver, a migdia amb el Camp de Bonet i de l'altra part amb el camp del dit comprador, que havia estat de Cambó. Notari Joan Colat.⁶
- 1595 - Venda que fa Joan Cambó a Bartomeu Moles i Danís de Sant Julià d'un trillar dit Lo Camp Beneit de Cambó que confronta d'una part amb el camí que parteix del torrent de Danís i passa entre els trillars que van al Torrent de les Fonades i de la part superior amb la vinya de Ribot i de l'altra amb la vinya de Guitart i de Guisal i de la part de dessota amb la vinya del dit comprador. Notari Joan Colat.⁶
- 1600 - Venda que fa Simó Bringué de Olivesa de Sant Julià a Bartomeu Moles i Danís a la partida de La Turmeda, avui és El Prat del Molí que confronta de la part inferior amb el camí ral que va de Sant Julià a Andorra, de l'altra part amb un camp de Pere

Vila i de l'altra part de damunt amb el trillar de dit comprador i amb la vinya de Pere Vila. Acta rebuda en poder de Mateu Ribot d'Escaldes.⁶

1600 - Acta de venda que fan Bernat Ardiaca, àlies Guitart, i Caterina sa muller del lloc de Juberrí a Bartomeu Moles i Danís de tot el trillar que té i posseeix en el lloc de Sant Julià a la partida dita de Camp Beneit, que confronta de la part superior amb el camí que va al Torrent de les Fonades i de l'altra part amb les terres del dit comprador. Notari Mateu Ribot.

1648 - Document de venda atorgat per Joan Babot del Pui d'Andorra a favor de Guillem Areny d'un prat i vinyes situats a la Parròquia d'Andorra la Vella. Notari Joaquim Ribot d'Escaldes.⁷

1861 - Anton Escudé declara per escrit que Guillem de Plandolit i d'Areny li ha fet plantar una vinya a canvi de quatre quintars de ferro.⁷

(Els extractes dels documents inèdits són més extensos que els extrets d'obres de segona mà; així doncs, per tenir una informació més precisa cal consultar-los).

¹ RIERA (Joan). - *La Casa Guillemó*. - Andorra, Editorial Andorra, 1979. Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell.

² PUJOL I TUBAU (Pere). - *Obra completa*. - Andorra, Editorial Andorra, 1979.

³ BARAUT (Cebrià). - *El monestir de Sant Sadurn de Tavèrnoles i les seves possessions a la Vall d'Andorra*. - Barcelona, Abadía de Montserrat, 1968. In *Studia Monastica* vol.10.

⁴ BARAUT (Cebrià). - *La Bastida de Ponts*. - Andorra, Cercle de les Arts i de les Lletres, 1977. In *Quaderns d'Estudis Andorrans*, 2.

⁵ BRUTAILS (J.A.). - *La coutume d'Andorre*. - Andorra, Ed. Casal i Vall, 1965.

⁶ Arxius Nacionals - Arxius de la Casa Molines de Sant Julià de Lòria. (amb els nostres agraïments a la Casa Molines, per haver-nos-en autoritzat la consulta).

⁷ Arxius Nacionals. Arxius Areny-Plandolit.

⁸ PUJOL (P.). - *Cartorial de Santa Maria d'Urgell*. - Barcelona, Arxiu Capitular, Biblioteca Central, fol. 168, doc. 465. (citada per S. Llobet, 1947).

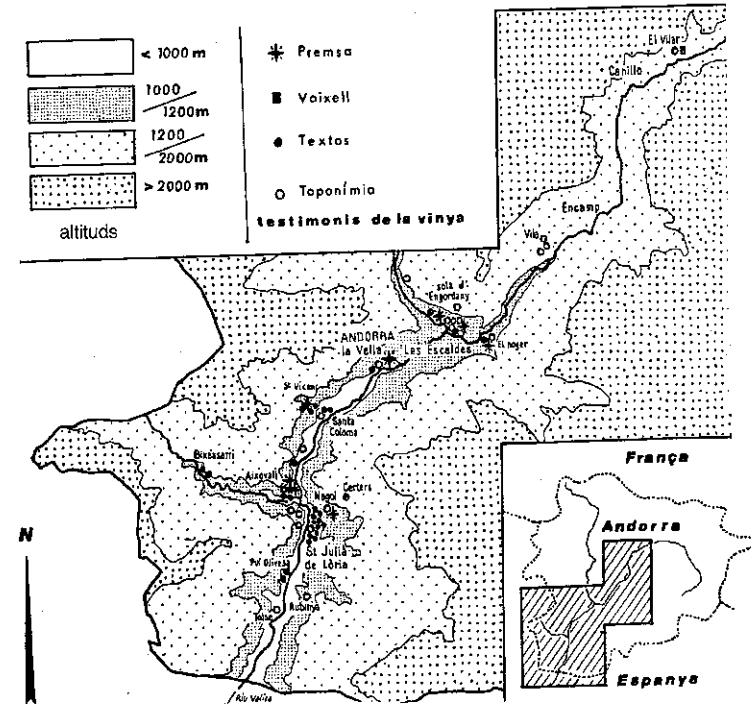

Figura 2.
Mapa de repartició de les fonts documentals sobre la viticultura andorrana.

Comentari

Un balanç d'aquesta presentació evidencia primer el fet que les plantacions de vinyes són atestades a Andorra a partir del segle X, el que correspon a la progressió d'aquesta activitat agrícola, atestada també en la Conca de l'Alt Segre, en particular a la Cerdanya a partir del segle IX, a Prullans (1100m) el 839 i després, a altituds més elevades, com a Meranges (1400m) el 999 (P. BONASSIE, 1976).

Però al mateix temps que es nota un augment de citacions als segles XIII i XVI -sobretot en la segona meitat d'aquest darrer-, es noten també unes mancances en la nostra documentació. La primera concerneix dos segles entre el 1265 i el 1468, la segona -a l'excepció de dos textos del 1648 i 1861- va del segle XVII fins al XX.

D'altra banda s'ha de notar que les referències al vi mateix o a l'utilitat escassegen. Un sol text del 1587 esmenta els intercanvis basats en aquesta beguda, un altre del 1251 parla d'un celler però no diu res del mobiliari (vaixell, premses, podalls i altres estris agrícoles). L'única menció a propòsit d'una premsa (torcularius) que hàgim pogut notar, es troba dins un text del 1008. Una altra menció ve d'un text del 882, conservat als Arxius de La Seu d'Urgell i publicat a la revista *Urgellia* (*Urgellia*, 1981, vol.2., pàg. 41), però es tracta només d'un lloc pròxim a les valls andorranes; el donem de memòria:

« 2 de juny de 882. Egie ven a Wistanli i seva esposa Oliba, la meitat d'una vinya i el quart d'una premsa al Baridà en el lloc dit Salas: "quem voro ipsa vinea com seus arboribus es mediatate et ipso torcolorio"».

Serà més difícil de relacionar aquests textos amb els diferents moments històrics o les variacions climàtiques. L'absència o l'abundància de les donacions i de les vendes de vinyes, a més del fet que n'hi ha poques i que es planteja el problema de llur conservació -poden tenir un significat conjuntural que ens escapi i que no reflecteixi directament la realitat econòmica sobre el terreny.

De manera global, però, les fonts documentals andorranes no contradueixen el que es coneix per altra banda sobre les vicissituds d'aquesta activitat agrícola, íntimament lligada a la història de les societats rurals a partir de l'antiguitat. Es tracta per exemple, del desenvolupament vitícola atestat als voltants de l'Any Mil a Catalunya (P. BONASSIE,

1976). L'evolució agrícola que acompanya aleshores en aquesta regió el naixement de la feudalitat, rep un impuls important de part de la institució religiosa de la qual es pot encara apreciar la potència gràcies al ric patrimoni arquitectònic que ha arribat fins als nostres dies (P. PONSICH, 1983).

D'altra banda aquest desenvolupament sembla lligat a uns màxims climàtics evidenciats al segle X (E. LEROY LADURIE, J.P. BARRY, 1962).

Al començament del segle XIV, una depressió econòmica que marcava l'inici d'una especialització de les terres a la part septentrional de França talla brutalment aquest desenvolupament de l'agricultura (DUBY i col.lab., 1976). Durant dos segles, fins el 1500, als dos costats dels Pirineus, es viu un període difícil per a la pagesia, i al mateix temps es nota un empitjorament climàtic (J. CHALINE, 1985). Les epidèmies de pesta arruïnen el camp (1347-1521) i els bandolers apareguts amb la guerra pillen i devasten les terres d'Aquitània, Llenguadoc i Catalunya (1428-1442, 1462-1464).

Si hom es basa en la solució de continuïtat observada en la documentació i que s'estén al llarg de dos segles (final del segle XIII, final del segle XV) pel que fa al conreu de la vinya a Andorra, semblaria que les repercussions d'aquestes pertorbacions haguessin arribat fins a les Valls, bé que quedin difícil de definir els fenòmens que hagin pogut afectar l'economia de les Valls quan se sap que per altra banda, els Pareatges firmats en aquest mateix moment (1278-1288), hi garantien almenys la pau. Tampoc no ens podem arriscar a dir que la vinya hagi desaparegut totalment del paisatge durant aquest període.

Després, l'evolució d'aquesta activitat sembla més ambigua. Certs historiadors noten un retrocés de les activitats agrícoles entre el 1400 i el 1600 (P. VILAR, 1975), i durant el mateix període un cert abandó del conreu de la vinya en les valls altes (S. LLOBET, 1950). En altres llocs, en el migdia francès, es nota en canvi, un nou període de prosperitat, iniciat a finals del segle XV (1490), marcat per una revifalla de la viticultura a la plana, cap el 1520 (DUBY i alii, 1975).

Pel que fa a Andorra, les mencions de terres plantades de vinya, de més en més nombroses del 1468 fins al 1600, podrien fer pensar en una represa de les activitats agrícoles. Tanmateix el text de 1594 que parla

de dues terres que «haviem estat vinyes», haurien de moderar la importància d'aquesta represa. A més, una eventual renaixença del conreu de la vinya a Andorra al segle XVI, no es pot explicar si es considera que la misèria i la penúria (BRUTAILS, 1904) s'estenien de manera endèmica en aquesta època, com al segle XVII, posant les comunitats en estat de dependència respecte a la compra dels cereals. Malgrat tot, hem de constatar que el conreu de la vinya és atestat en aquestes altes contrades, al començ dels temps moderns.

Del segle XVII i de tot al llarg dels segles següents, els arxius andorrans no diuen gairebé res sobre aquest assumpte. Així, es pot admetre la hipòtesi d'una desaparició de la viticultura.

Cal, doncs, interpretar aquest fet com la conseqüència de la competència dels vins d'importació que hauria senyalat la fi de l'autosubsistència de les Valls a partir del segle XV? (S.LLOBET, 1950)

No caldria pensar més aviat en les glaçades «del petit episodi glacial», que van afectar l'Europa occidental amb gran intensitat entre el 1590 i el 1624 i que van perdurar fins al 1850? (E. LE ROY LADURIE, G. CHOLVY, 1978)

D'altra banda -excepció feta de les guerres de les quals el país era protegit per les seves institucions-, no hi haurien pogut intervenir altres factors que poguessin explicar aquest retrocés, com, per exemple, l'epidèmia de pesta negra del 1651?

En realitat l'argument climàtic per si sol podria explicar aquest retrocés. Però hi ha dos textos almenys (1648 i 1861) que atesten la supervivència de la vinya en altitud- i d'altra banda hi ha avui dia a Andorra, alguns ceps encara conreats, testimonis del que fou el vinyar andorrà, com ho veurem més endavant.

De fet, si es pren en consideració la fi de l'autosubsistència econòmica de les Valls -evidenciada a partir de la Renaixença pel que fa als cereals (BRUTAILS, 1904), una mica més tard per al vi -cal estudiar de més a prop el desenvolupament vitícola de les planes catalanes a partir de 1648, i particularment després, durant el període 1725-1750 (P. VILAR, 1975). Aquest autor explica que l'expansió d'aquesta agricultura especulativa al segle XVIII, va anar accelerant-se durant els anys 1786-88 fins esdevenir un dels factors més importants de l'ampli

moviment d'artigar que va modificar tan profundament el paisatge rural de Catalunya a finals del segle XVIII i al segle XIX.

Una producció vitícola que va augmentar sense parar al Principat, una millora notable de la qualitat dels vins, basada en l'especialització de les comarques, i un fort desenvolupament del negoci, són els elements que han desqualificat a poc a poc, la viticultura de muntanya -a partir del 1700, i potser abans.

També cal tenir en compte la necessitat de produir cada vegada més cereals, per satisfer els menesters d'una població creixent. D'altra banda es pot explicar la permanència de vinyes i parres a les Valls després que s'hagi perdut el costum de fer-hi vi, per una selecció de les qualitats destinades a la producció de raïm de taula, com és el cas avui dia (S. LLOBET, 1947). El consum de la fruita era molt apreciat en terra catalana, on sempre es reservava en el terme, una plaça per a les soques de varietats famoses com el «Sant Joan», el «Picapoll», el «Grec»... (P. VILAR, 1975). Les dues formes de conreu han pogut coexistir ja a partir dels primers temps del vinyar andorrà.

Quant al comerç del vi, que -al segle XIX-, segons BRUTAILS, es dirigia del Principat cap a Andorra- és esmentat pel mateix autor al segle XV, dins un document que reglamentava la venda d'aquesta beguda (1420). (BRUTAILS, 1904).

És difícil de precisar la data i les modalitats de l'abandó de les pràctiques vinícoles a Andorra, però només basant-nos en els arguments que acabem de presentar, semblaria que la viticultura hagi desaparegut prou ràpidament de les Valls després de la Renaixença, per deixar la plaça a una agricultura de subsistència.

EL TESTIMONIATGE DEL PAISATGE

Si el paisatge andorrà pot encara testimoniar una antiga pràctica del conreu de la vinya, ho fa primer mitjançant els topònims citats en els textos i a través de l'actual denominació dels llocs esmentats. En el següent paràgraf, tindrem en compte aquesta primera font d'informació.

Però hi ha elements més concrets d'una supervivència de la viticultura: són les parres que pengen als llindars de les cases tradicionals, les vinyes bordes que creixen al mig de les brosses, i alguns ceps encara conreats als pendissos assolellats. Presentarem també alguns d'aquests vestigis.

TOPÒNIMS ASSOCIATS A LA VINYA I CITATS EN ELS TEXTOS. (SEGLE X-XIX).

- 1 - ENCORZESE (903, sense precisió). Es tracta probablement d'ENCORCERS, localitat d'Andorra la Vella, parròquia d'Andorra ¹.
- 2 - ANDORRA LA VELLA (1468-1648). Parròquia d'Andorra, sense precisió del lloc dit.
- 3 - CASTRUM SANCTII VINCII (952). ESGLÉSIA DE SANT VICENS (1099-1135). Tres citacions. Lloc dit ROC DE SANT VICENÇ. Parròquia d'Andorra ¹.
- 4 - LES PLANES (1135). Lloc dit LES PLANES a prop de Santa COLOMA. Parròquia d'Andorra ¹.
- 5 - SANTA COLOMA (1256-1265). Citat dues vegades sense precisió. Parròquia d'Andorra.

- 6 - EL VILAR (1122). Lloc dit EL VILAR a prop del SOLÀ D'ENGORDANY. Parròquia d'Escaldes-Engordany ¹.
- 7 - ENGORDAN (949). Probablement lloc dit SOLÀ D'ENGORDANY. Parròquia d'Escaldes-Engordany ¹.
- 8 - EL NOGER, ANDORRA (1548). Probablement lloc dit EL NOGUER. Parròquia d'Escaldes-Engordany ¹.
- 9 - LES PUJOLS, SANTA COLOMA (1135). Probablement lloc dit ELS PUJOLS a prop de LA MARGINEDA. Parròquia de Sant Julià de Lòria¹.
- 10 - AIXOVALL (1210-1251). Citat dues vegades sense precisar el lloc. Parròquia de Sant Julià de Lòria.
- 11 - SANT JULIÀ (1028-1251- 1253 -1262). Citat cinc vegades sense precisar. Parròquia de Sant Julià de Lòria.
- 12 - BIXESSARRI (1213-1251). Citat dues vegades sense precisar el lloc. Parròquia de Sant Julià de Lòria.
- 13 - CERTERS (1213). Citat sense precisió del lloc. Parròquia de Sant Julià de Lòria.
- 14 - CAMP BENEIT (1581 -1591 -1595 -1600). Lloc citat quatre vegades associat a microtopònims: vinya de DANIS, de GUITARD, de GUIBAL, d'en RIBOT, lloc dit CAMP BENEIT, localitat de SANT JULIÀ DE LÒRIA. Parròquia de Sant Julià de Lòria ¹.
- 15 - LA TURMEDA (1581 -1600). Citat dues vegades, lloc dit a prop del Camí Real d'Andorra a Sant Julià. Microtopònim associat: vinya de VILA, a prop de la localitat de Sant Julià (topònim desaparegut?). Parròquia de Sant Julià de Lòria.
- 16 - LES ARADES (1264 -1564). Topònim citat dues vegades als segles XIII i XVI, el que demostra la permanència de les plantacions en aquest lloc. Lloc dit LES ARADES, localitat de SANT JULIÀ DE LÒRIA. Parròquia de Sant Julià de Lòria ¹.
- 17 - LO OLIVER (1501), LA TERRA DE L'OLIVER (1594). Probablement el mateix indret i actual PUI OLIVESA (dos noms

citats en el *Diccionari Geogràfic* (ADELLACH BARO, GANYET SOLE, 1977). Parròquia de Sant Julià de Lòria ¹.

- 18- LA TRAPPA (1022). Sense precisió de parròquia. Eventualment actual topònim de LA TAPIA, a prop del COLL DE LA TAPIA, regió de ROCAFORT. Parròquia de Sant Julià de Lòria ¹.

¹ Topònims encara utilitzats i oficialitzats el 1977: *Diccionari Geogràfic* (ADELLACH BARO, GANYET SOLE, 1977) i *Mapa d'Andorra* a escala 1/10 000 (Consell General de les Valls, 1976).

Comentaris dels topònims citats en els textos.

Uns quants topònims queden incerts o han desaparegut: els altres s'han mantingut fins avui dia, i poden ser ocupats per altres conreus o urbanitzats. En el lloc mateix d'aquests topònims, entre els més vells citats, hem trobat sòcols (o contrapès) de premses de vi. Els topònims més alts en altitud (BIXESSARRI, CERTERS, SANT VICENÇ, ENGORDANY, entre 1200m i 1300m), són els més antics. Excepte per LES ARADES i els caps de parròquies, de manera general, no es troben els mateixos noms de llocs en dues èpoques diferents.

LLISTAT DELS TOPÒNIMS VITÍCOLES, INVENTARIS I CITATS EN EL *DICCIONARI GEOGRÀFIC*.

- 1 - EL ROC DE LA VINYA - localitat d'Andorra la Vella. Parròquia d'Andorra.
- 2 - EL VINYAL - mapa a escala 1/10 000. LA MARGINEDA. Parròquia d'Andorra.
- 3 - LA VINYA. A prop del MAS DE VILA. Parròquia d'Encamp (lloc no mencionat en els textos antics, 1300 m).
- 4 - EL ROC DE LA VINYA. Mapa a escala 1/10 000. VILA. Parròquia d'Encamp (lloc no mencionat en els textos antics, 1300m).

- 5 - LES VINYES. EL SOLÀ. Parròquia d'Escaldes-Engordany.
- 6 - ELS VINYERS. EL SOLÀ. Parròquia d'Escaldes-Engordany.
- 7 - LA FONT DE LA VINYA. Localitat d'Engordany. Parròquia d'Escaldes-Engordany.
- 8 - LA CANAL DE LA VINYA. Mapa a escala 1/10 000. OBAC D'ANYOS. Lloc dit localitzat en la prolongació del SOLÀ D'ENGORDANY. Parròquia de LA MASSANA.
- 9 - LA FONT DEL VI. Mapa a escala 1/10 000. Obac de Sispony. Topònim dubtós pel que fa al conreu de la vinya en aquest lloc. A més de l'altitud, la proximitat d'una FONT DEL SUCRE permet de pensar que es tracta d'un origen diferent per aquest nom.
- 10 - LA VINYA. A prop del MAS DE TOLSE. Parròquia de Sant Julià de Lòria.
- 11 - LA VINYA. A prop del llogarret d'Aixovall. Parròquia de Sant Julià de Lòria.
- 12 - CANAL DE LA PREMSA. Mapa a escala 1/10 000. Lloc dit EL VEDAT. Parròquia de Sant Julià de Lòria. Aquest topònim es situa a prop del lloc dit COLL DE LA TAPIA que podria correspondre a unes vinyes citades en el text medieval (LA TRAPPA). Potser ve de la utilització d'una premsa on es podria eventualment retrobar la pedra del sòcol (o contrapès) pels voltants.
- 13 - AUBINYÀ. Sense garantir-ne l'origen filètic, donem aquest topònim de memòria. Parròquia de Sant Julià de Lòria.

MICROTOPÒNIMS ENCARA UTILITZATS, NO PUBLICATS

(testimoniats orals, recollits per en Sergi MAS a prop dels habitants).

- 1 - LA VINYA DEL RECTOR. Localitat de Santa Coloma. Parròquia d'Andorra.
- 2 - VINYA DE CAL PELLISSER. A prop del llogarret del Vilar. Parròquia de Canillo: parròquia no mencionada en els textos antics. Tina conservada en el celler de la Borda d'en Pellisser (citada per LLOBET, 1947). Altitud: 1600m.
- 3 - LA VINYA DE CAL MALESTIVÀ. Regió de VILA. Parròquia d'Encamp. Regió no citada en els textos antics. Altitud: 1300m.
- 4 - EN VINYE DE CAL BOT. Engordany. Parròquia d'Escaldes-Engordany.
- 5 - LO VINYE DE CAL RIBOT. Engordany. Parròquia d'Escaldes-Engordany.
- 6 - EL VINYAL DE TON DEL GUIM. EL NOGUER. Parròquia d'Escaldes-Engordany.
- 7 - LES VINYES DEL PLA DE SANT JAUME. Escaldes-Engordany.
- 8 - LA VINYA D'EN DIUMENGE. Can DIUMENGE. Parròquia d'Escaldes-Engordany.
- 9 - LES VINYES. Llogarret de NAGOL. Parròquia de Sant Julià

de Lòria. Zona no citada en els textos, bé que la vinya hi sigui atestada a Certers, situat més amunt. Altitud: 1300 m.

- 10 - VINYA DE L'HORT DEL MOLINER. Lloc dit ROCAFORT. Parròquia de Sant Julià de Lòria.
- 11 - VINYA DE LES ARADES. Sant Julià de Lòria. Lloc citat dues vegades en els textos al segle XIII i al XVI.
- 12 - LA VINYETA. Antic prat de CAL MOLINES. Parròquia de Sant Julià de Lòria.
- 13 - LA VINYETA. Feixes de Cal Pau. Aixovall. Parròquia de Sant Julià de Lòria.

Comentari

Entre els noms que ens han arribat i que són utilitzats encara avui dia per les terres que ja no conreen ceps de vinya, alguns es troben a altituds prou elevades (1600m) i concerneixen parròquies que no són mencionades en els textos.

Les zones que han conservat més topònims, presenten un relleu particular. Ben assolellades, però no forçosament exposades al Sud. Pendants rostos treballats en feixes (peces de terra de conreu, en forma de terrassa, construïdes amb marges de pedres seques).

Les terres més sovint citades per haver cultivat vinyes, són més nombroses en el sector meridional d'Andorra, sotmès a les influències del clima mediterrani: parròquia de Sant Julià de Lòria. Però sembla que la viticultura s'ha desenvolupat també en altres llocs, particularment al Solà d'Engordany, d'Aixovall, i a Santa Coloma. (Fig.2)

LA VINYA, AVUI, A ANDORRA

És concretament als voltants del llogarret d'Aixovall (Sant Julià de Lòria) que hem trobat alguns exemples atestant la presència de la vinya a les valls d'Andorra.

COMENTARIS DE LES FOTOS

Foto núm. 1 - Fig. 8: La capella d'Aixovall, amb els sarments enlairats d'una parra.

Com aquest petit edifici, la casa andorrana tradicional conserva a vegades una parra, generalment plantada a costat del llindar. A prop dels pobles, a les zones protegides i avui dia no cultivades, creixen també unes vinyes salvatges entortolligades a les branques dels arbres o corrent pel sòl. No gaire lluny del Valira, a costat de la Borda de Cal Jaille (Aixovall), hem pogut observar-ne unes quantes, plantades per tal de proveir d'algunes fruites saboroses llurs propietaris.

Foto núm. 2 - Fig. 3 i 4: El Solà d'Aixovall, vista general.

Es notaran primer els forts pendents que voregen el fons de la vall. Gràcies a uns esforços obstinats per a mantenir la terra de conreu, aquests vessants són encara cultivats. Un canal condueix l'aigua fins damunt del poble i permet de regar un prat dallador (del costat esquerre) i alguns horts (a la dreta). Més amunt del canal i fins als afloraments rocosos, els pendents avui coberts de brossa, eren treballats. Les vinyes encara conreades es situen en la part baixa (núm. 1 a 5).

Foto núm. 3 i 4 - Fig. 5,6 i 7: Feixes del Solà d'Aixovall.

Les plantes de tabac són arreglades en les petites peces de terra, mantingudes per les parets. Al bell mig de la paret de pedres, creix una vinya. Del costat esquerre³, els aixaragallaments s'han emportat una bona part de la construcció que sembla ser posterior a una paret més antiga², que probablement va ésser enderrocada i després adobada¹.

Foto núm. 5 - Fig. 9 i 10: Vinya tallada. Solà d'Aixovall.

A la primavera del 1985, una rengla de ceps que eixien entre les pedres d'una feixa, al lloc dit «la vinyetta» (Aixovall) oferia l'agradable testimoni d'una supervivència de la vinya en un lloc on ja existia mil anys enrera. Tallades de fresc, «ploraven», és a dir que deixaven escolar-se unes gotes de saba transparent. La talla, a vegades es descuidava un sarment que s'enfilava aleshores tot al llarg de les pedres, emparat amb ganxets de ferro (foto 7).

Foto núm. 6 - Fig. 11 i 12: Vinyes plantades a la vora d'un camp de tabac (Aixovall).

Hem considerat particularment el fet que els ceps creixin sovint entre les pedres de les parets. Aquesta pràctica sembla deliberada, per no dificultar els altres conreus. Com hem pogut comprovar, la vinya jove és plantada a la vora extrema del camp, contra la paret, de la qual penja. Les pedres tretes al llaurar, són arreglades a la vora. A poc a poc l'alçària de les pedres i de la terra augmenta i els ceps es queden enterrats. Aquest tipus de conreu de fruites per al consum, estalvia l'espai i permet d'aprofitar «l'efecte de paret» dels murs de pedres seques. Gràcies a llur situació en el vessant, i al color fosc, capten al màxim les radiacions tèrmiques i restitueixen la calor en desaparèixer el sol, afavorint així el creixement de la planta i la maduració de les fruites.

Foto núm. 7 - Fig. 13 i 14: Vinya plantada a la vora d'un prat de dall (Aixovall).

D'aquest cep surt un fort murgó que ha arrelat al peu de la paret. És difícil valorar l'edat d'una vinya que pot anar de 50 a 100 anys. Aquí sembla que la paret sigui recent puix que certs paraments van ser tallats mitjançant una mina com ho demostra una empremta deixada per una metxa (vegeu a prop de la mira, en la foto). Segons estudis recents, els

rastres arqueològics d'aquest tipus comencen a manifestar-se cap a final del segle XVII i abunden al segle XIX (MARTZLUFF, 1986). Semblaria que la majoria d'aquests ceps hagin estat plantats al segle XX; possiblement uns ceps més antics s'han reproduït per murgó, en particular els que apareixen al bell mig de les parets. Ara per ara, aquestes construccions semblen més aviat recents, i no es pot afirmar -bé que sigui probable- que aquesta manera original de conrear la vinya sigui heretada d'una tradició agrícola medieval.

Figura 3: (foto núm. 2)
Vista general del Solà d'Aixovall.

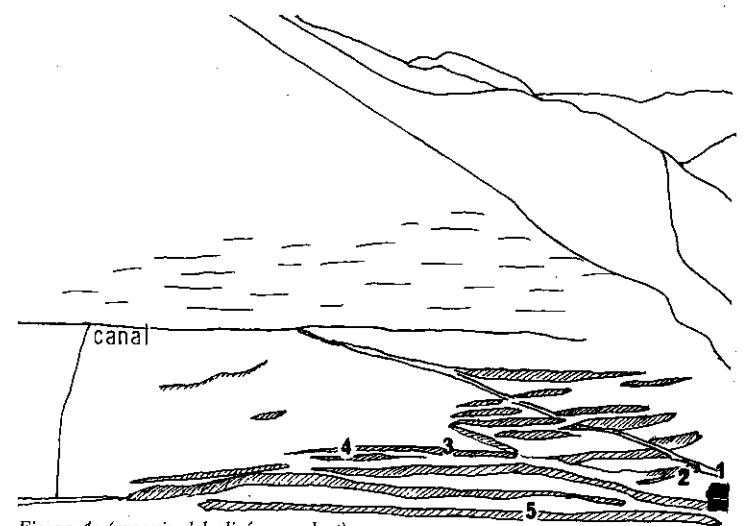

Figura 4: (croquis del clixé precedent).
1.- Aixovall
2.- Fotos núm. 3 i 4
3.- Foto núm. 5
4.- Foto núm. 6; 5.- Foto núm. 7

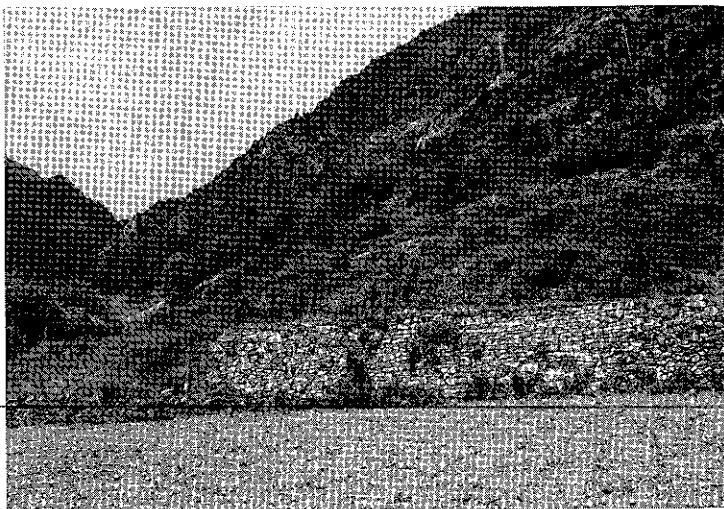

Figura 5: (foto núm. 3)
Feixes del Solà d'Aixovall.

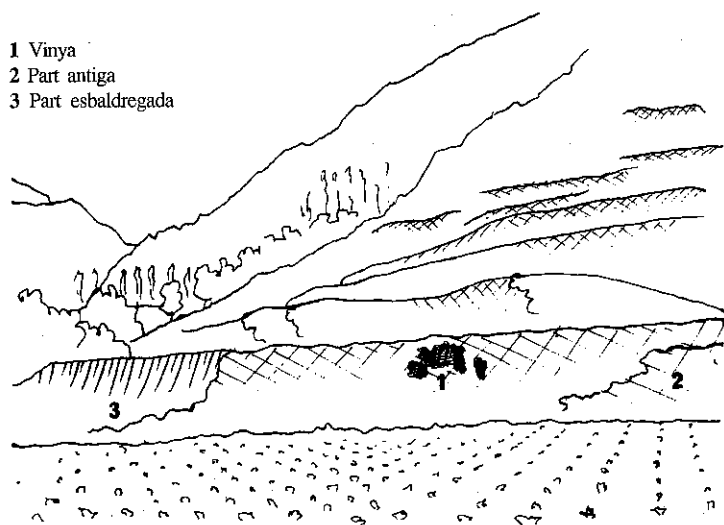

Figura 6: (croquis del clixé precedent).

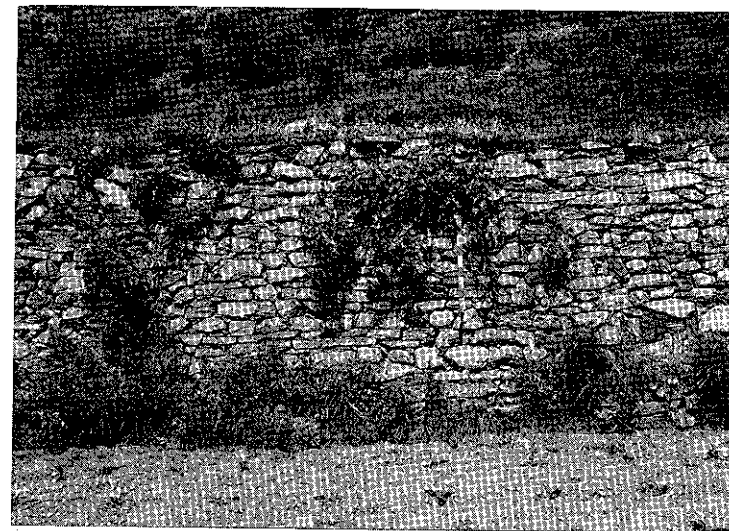

Figura 7: (foto núm. 4)
Detall de la figura 5. Vinyes plantades dins d'una paret.

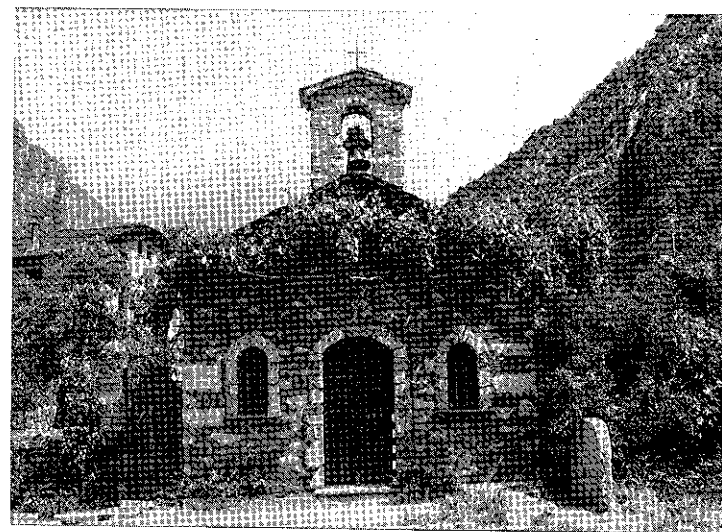
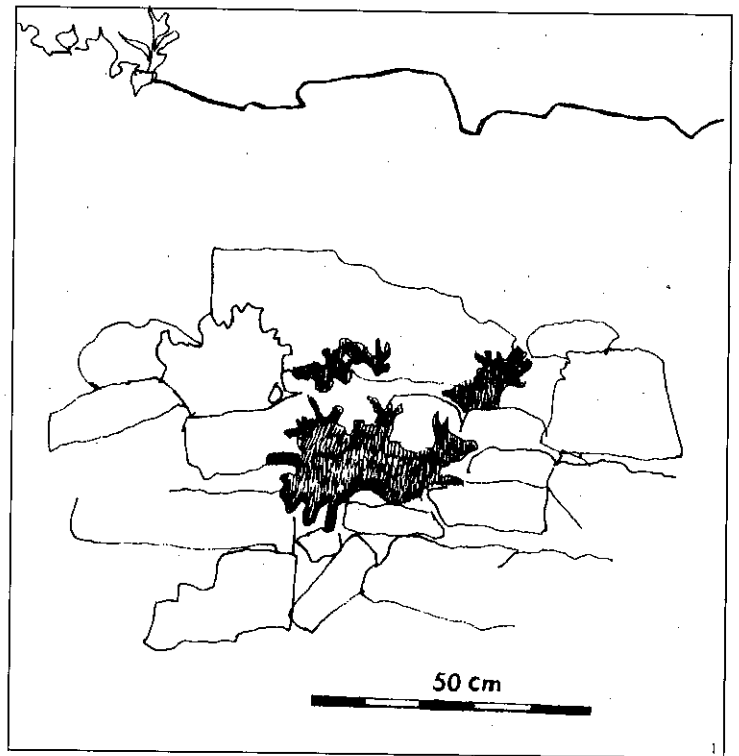

Figura 8: (foto núm. 1).
Parra localitzada a l'església d'Aixovall.

*Figura 9 (foto núm. 5):
Vinya tallada al Solà d'Aixovall.*

*Figura 10
(croquis del clixé precedent).*

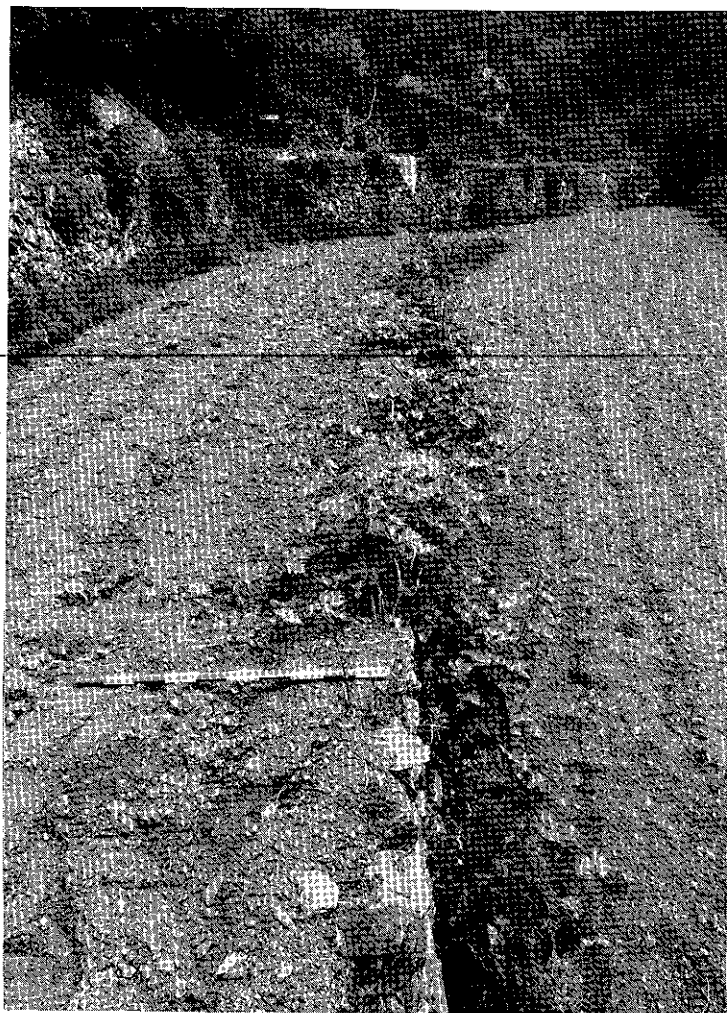

Figura 11 (foto núm. 6):
Vinyes plantades a la vora d'un camp de tabac. Aixovall.

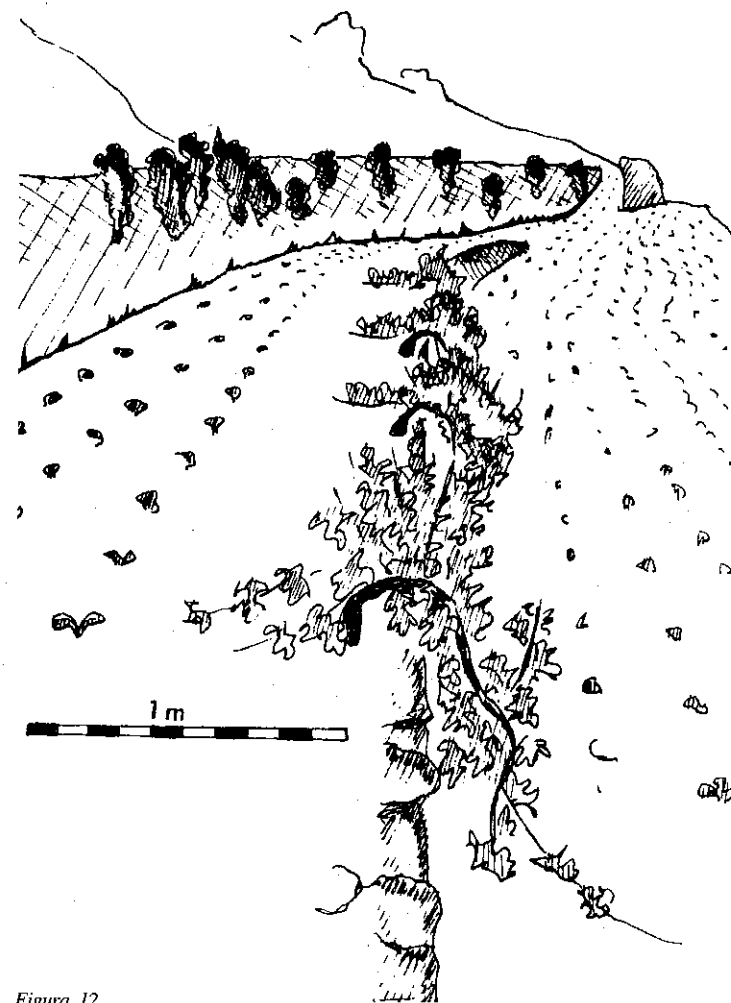

Figura 12
(croquis del clixé precedent).

Figura 13 (foto núm. 7):
Vinya plantada a la vora d'un prat dallador. Aixovall.

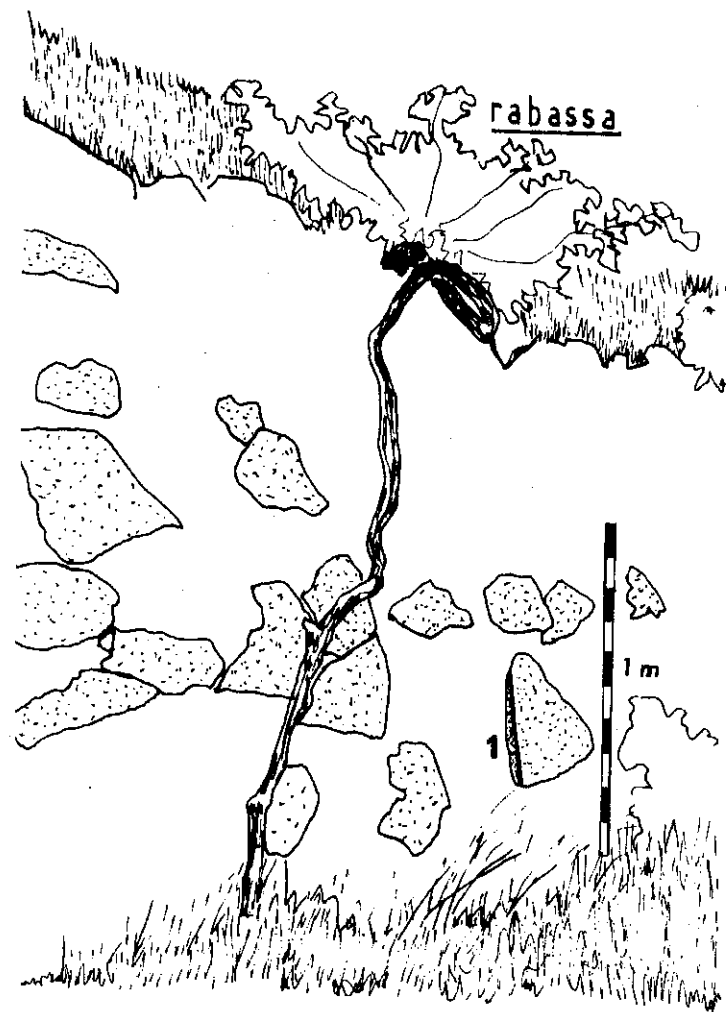

Figura 14
(croquis del clixé precedent).

LA VINYA I EL VI EN LA MEMÒRIA COLLECTIVA

El prestigi de la vinya durant l'antiguitat i l'edat mitjana (P. BONASSIE, 1976), la utilització del vi per a la litúrgia cristiana lligada a l'autosubsistència de les valls, poden explicar els nombrosos testimoniatges de la presència d'aquest conreu a altituds elevades.

En canvi s'ha de subratllar l'escassetat de llegendes o contes populars sobre aquest tema. Hem pogut, però, recollir algunes històries dels habitants dels llocs on es cultivava antigament la vinya. Per exemple, pel que concerneix al sòcol o contrapès de premsa que es troba a la vora del camí que va de Nagol a Sant Martí, pedra estranya coneguda de la gent de *Cal Beal* amb el nom de «cadira del dimoni», la llegenda conta que temps enrera el dimoni s'hi asseia per vigilar les seves vinyes.

Una altra llegenda va lligada a una casa d'Aixovall, *Cal Guineu*, i parla d'un celler embriuat pel dimoni i en el qual s'hauria mort un dels habitants.

El celler d'una vella casa de Santa Coloma, *Cal Simó*, anomenat «el forat del banyut», s'ha de relacionar també amb aquestes creences.

A Escaldes, a *Cal Noguer*, els vells encara conten una història que diu que els moros volien guardar, per quan tornarien, el Solà d'Engordany i les seves vinyes, i l'Obac d'Arcabell pel blat.

L'escassetat dels testimoniatges demostra, almenys, que el record de les pràctiques vitícoles no ha perdurat en la memòria col·lectiva, i doncs que han estat abandonades des de fa molt de temps.

S'ha de subratllar per altra banda, que són els símbols malèfics (dimoni, moros) que es troben lligats a la vinya i al vi, i no al contrari.

Pel que concerneix al celler, les emanacions perilloses dels gasos ocasionades per la fermentació del vi, l'obscuritat, la situació geogràfica dins la casa, ho poden explicar, la superstició fa l'altra part.

Pels altres exemples, es tracta probablement d'un assumpte de moralitat, que ens fa pensar en una sentència publicada per P. BODARD¹ dins l'alta regió de Niça. Dins el seu repertori de les pedres gravades mencionant les dates de plantacions de les vinyes en altitud, aquest autor nota una inscripció gravada en el parament d'un edifici: CAVE TE VINON ET MULIERE - 1787.

Aquesta inscripció que cal traduir per «malfia't del vi i de les dones», ens permet d'entendre millor aquest aspecte malèfic que les llegendes andorranes semblen suggerir.

En tot cas, és divertit de constatar que, sota l'efecte de l'alcohol, les nostres llegendes i dites sobre la vinya i el vi han modificat profundament, malgrat el que sembla, la cara somrient de l'antic Bacchus, en un dimoni banyut o en moro.

¹Bodard P. - *Quelques témoignages archéologiques sur la culture de la vigne dans le haut pays niçois* in Mémoires de l'Institut de Préhistoire et d'archéologie des Alpes maritimes, T. XXVIII, 1986, pàg. 147-152.

EL TESTIMONIATGE DELS ESTRIS

Associat a les restes òssies dels primers homínids, l'estri de pedra queda l'únic document tangible que permeti de valorar l'emergència d'una intel·ligència «humana» de la qual queda el símbol. Pel que concerneix als temps prehistòrics l'utilitat pren una gran importància, en particular quan es considera que les restes de les «indústries» abandonades en els sòls dels llocs d'habitatge són gairebé els únics vestigis que ens puguin guiar per a valorar l'evolució de les societats desaparegudes sense deixar cap rastre escrit.

En canvi, pel que concerneix a la història, i en particular als períodes recents, el text i la imatge constitueixen les nostres fonts documentals més importants, el domini de l'arqueologia queda limitat sovint a l'estudi de l'arquitectura.

Tanmateix no es coneix pas tot el que es podria conèixer referent als estris utilitzats en la vida quotidiana de les societats rurals des de l'edat mitjana fins a períodes més recents. És particularment evident pel que concerneix a les regions muntanyenques, on les cultures i les tradicions tècniques es trameten oralment, a vegades fins avui dia.

Recollir, especificar aquests utilitats «recents» de manera sistemàtica, per tal d'encaixar-los amb precisió dins el temps i l'espai, és un mètode de treball emprat per l'arqueòleg que hauria de completar les investigacions portades a terme sobre el mateix tema, a partir de l'arxiu escrit i de la iconografia. (PARRAIN, 1976).

Doncs considerarem, de bell antuvi, que el més modest estri, abandonat en un racó de qualsevol masia, o a la vora d'un camí, representa un testimoni de la memòria col·lectiva, és a dir, un document d'arxiu i no un objecte de col·lecció. Malauradament els vestigis d'aquest

patrimoni es fan cada dia més rars: abandonó, reutilització dels elements de ferro o de pedra, podriments dels elements de fusta - o bé es veuen atribuir un valor mercantil pels col·leccionistes (antiquaris). Una vegada venuts i escampats a fora de llur context d'origen, desapareixen del camp de la investigació i perden llur valor històric.

La utilització moderna de la muntanya, els canvis tecnològics, la ràpida progressió del nombre de col·leccionistes, fan cada dia més necessària llur conservació, o almenys llur estudi (localització, descripció, dibuix, fotografia, etc.)

Donarem a conèixer aquí, a tall d'exemple, uns quants estris o elements de maquinàries lligats a l'activitat vitícola a les valls d'Andorra. D'altra banda presentarem una il·lustració sobre l'evolució dels diferents tipus de premses a partir dels temps antics, als països catalans.

ELS ESTRIS DE CONREU (FIG. 16)

L'eina agrícola fonamental per a la vinya -com per als altres conreus tradicionals- va ésser sens dubte l'*aixada* que, a Andorra, presenta una forma punxeguda per tal de facilitar -segons sembla- el treball en els terrenys rocosos. S'anomena aquí *aixartell*.

A costat d'aquesta eina d'ús general, se'n troben unes altres, més especialitzades com el *podall* (una mena d'esporgadora que va donar el verb *podar*). Aquest instrument va ser substituït cap a finals de segle XIX per la podadora - o estisores de podar- (BARBE L., 1983). Segons S. MAS que va tenir l'oportunitat d'observar alguns d'aquests estris, els *podalls* andorrans presentaven una forma semblant a la de l'exemplar rossellonès que reproduïm aquí tal com l'ha representat SAUVY-SERRES. (Per la nostra part no n'hem pogut trobar cap exemplar).

EL VAIXELL (FIG. 15)

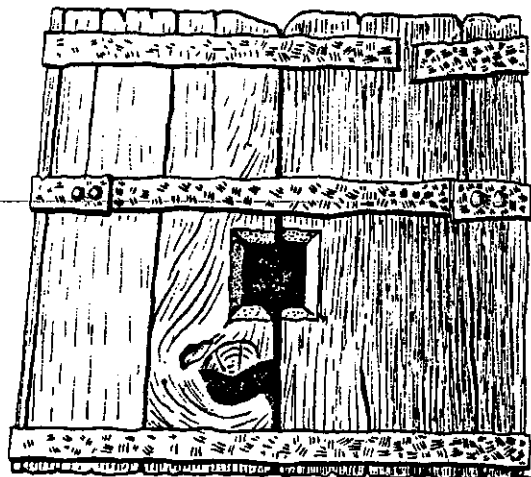
Mencionat en els textos medievals, el vaixell de fusta representava un patrimoni important, que va anar multiplicant-se a Catalunya en els inventaris, entre els segles X i XI (BONASSIE, 1976). L'exemplar que

VAIXELL (Figura 15)

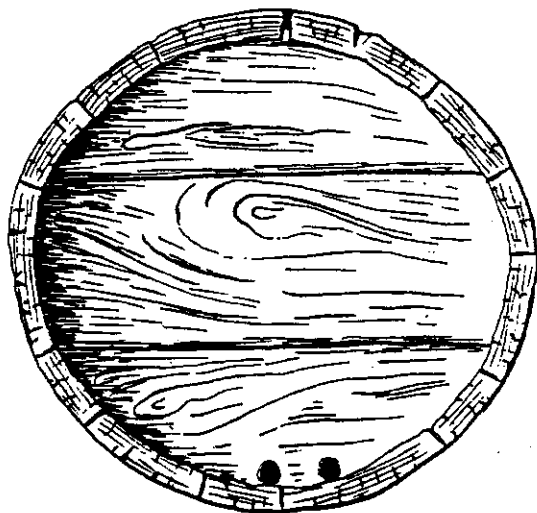
Cal Guineu - Aixovall

A - vista de costat

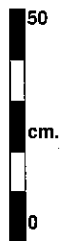
B - vista per damunt

A

B

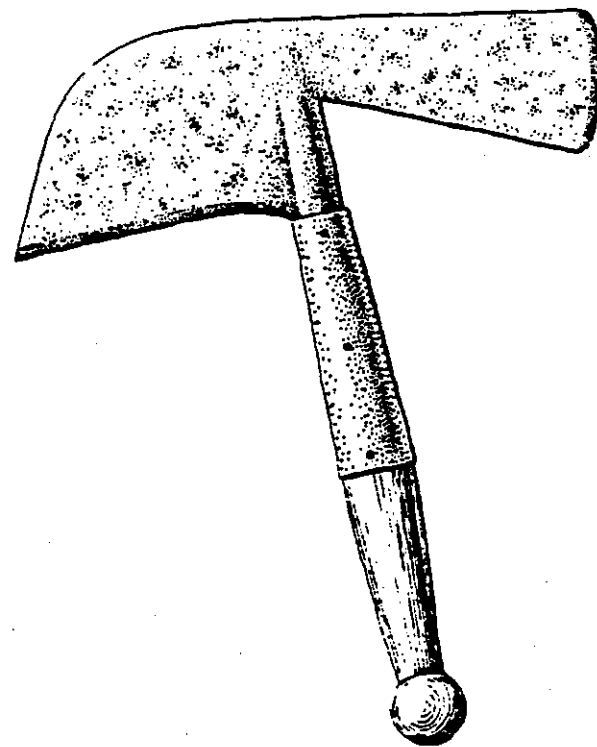
40

PODALL (Figura 16)

Podall per a tallar la vinya.

Emprat al Rosselló fins al 1850.

(segons SAUVY SERRES, Museu de la vinya i del vi, Lezignan).

5 cm.

41

presentem aquí, de petita mida, ve d'un llogaret d'Aixovall i no és tan antic. El seu estat de conservació fa pensar tanmateix que no s'usa des de fa uns quants decennis. La seva forma cilíndrica i l'embocadura quadrada situada al damunt recorden els vaixells catalans de finals de l'edat mitjana conservats al Museu del Vi de Vilafranca del Penedès. Aquests darrers són tanmateix reforçats per cercols de fusta. En el nostre exemplar la presència de cercols de ferro -un dels quals és reblonat en diversos trossos (reparació) - permetria de pensar que és més recent (finals de segle XVIII o segle XIX). Demuestra que el vi era conservat i begut a Andorra, aquest recipient no demostra res però sobre la fabricació de la beguda. Cal relacionar-lo amb els dos sòcols (o contrapès) de premses descoberts en el mateix lloc.

Segons uns testimoniatges orals, existiria un altre vaixell de fusta en el territori de Canillo, en una masia localitzada més amunt de Sant Joan de Caselles: Cal Pellisser (LLOBET S., 1947).

ELS SÒCOLS (O CONTRAPÈS) DE PEDRA DE LES PREMSES DE CARGOL (FIG. 17-23)

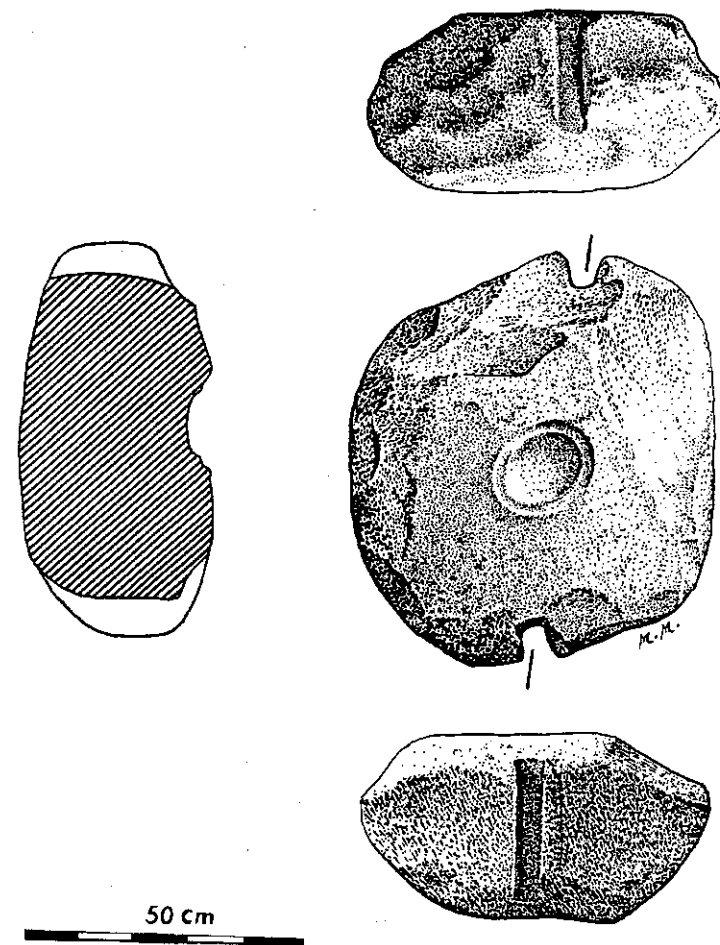
La descoberta a Aixovall el 1980, d'un bloc de pedra granítica d'aspecte poc ordinari va originar les recerques, els resultats de les quals presentem aquí.

D'ençà d'aquell moment altres exemplars s'han afegit a aquest primer, i sens dubte se'n poden trobar alguns més en territori andorrà. En donem aquí una mera descripció sense cap interpretació, tot i provant de no descartar-nos massa d'un cert rigor imposat pels mètodes arqueològics contemporanis.

En efecte, si es pot dir, tal com ho veurem més endavant, que aquests blocs són uns elements de premses de vi, en canvi, és difícil de determinar si servien de contrapès o de sòcol.

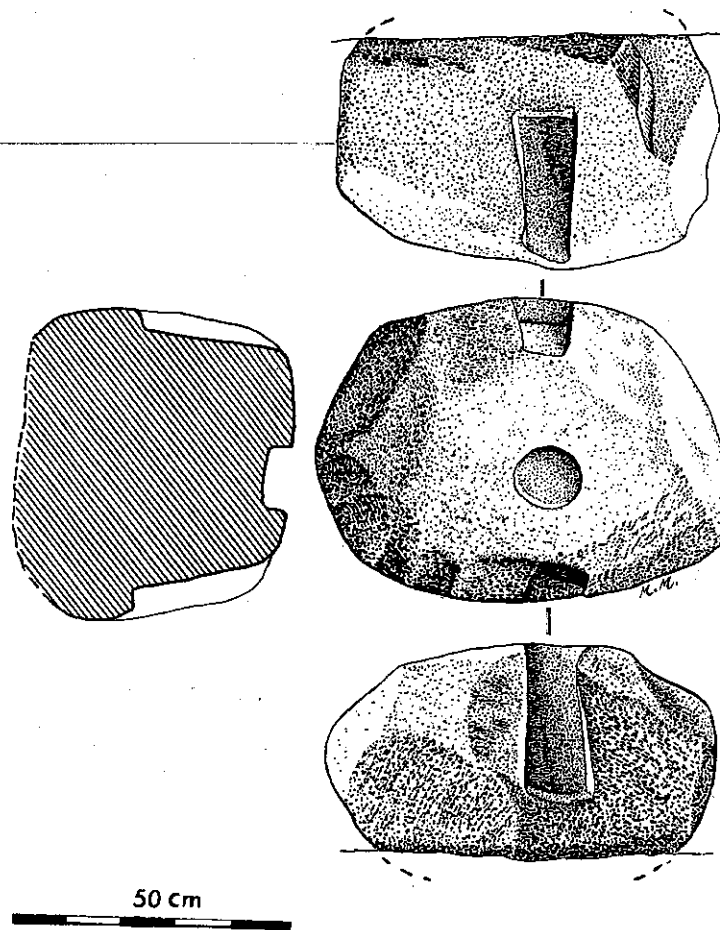
SÒCOL O CONTRAPÈS núm. 1 (Figura 17)

Cal Colltort, Aixovall
Granit local.

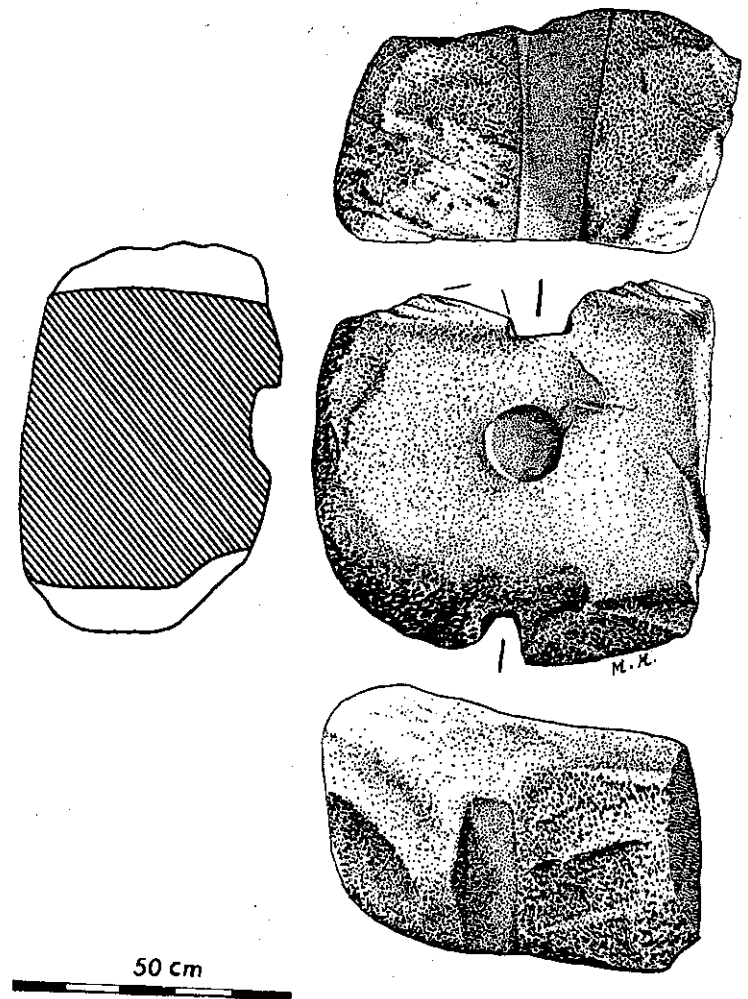
SÒCOL O CONTRAPÈS núm. 2 (Figura 18)

Conservat a Ordino
però procedent
del Noguèr, Escaldes.
Granit local.

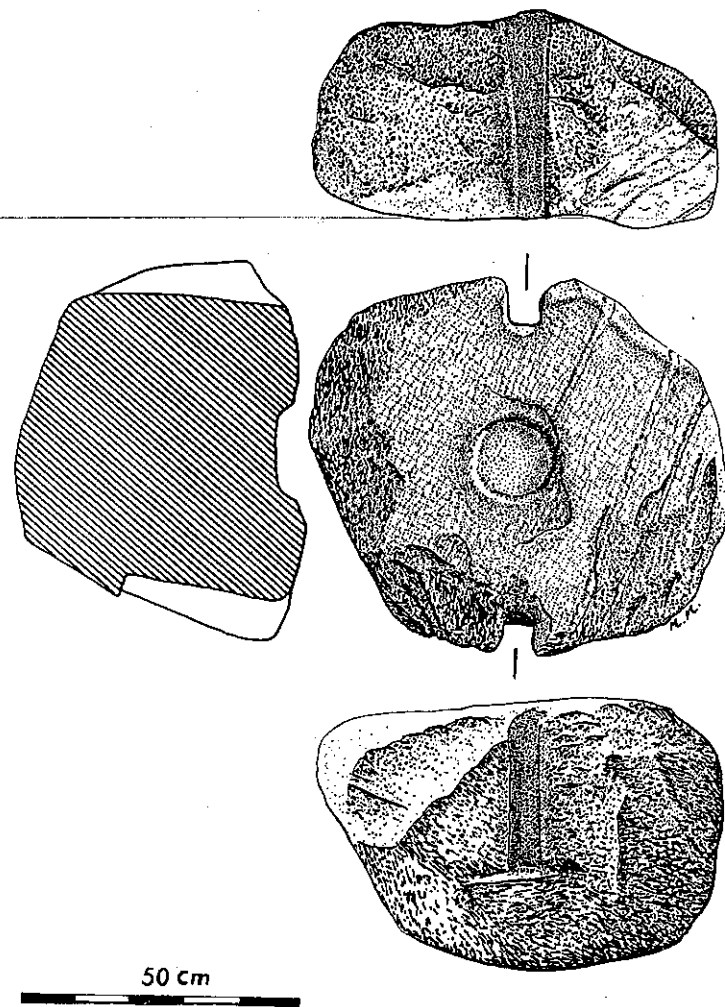
SÒCOL O CONTRAPÈS núm. 3 (Figura 19)

Església de Sant Romà dels Vilars
Solà d'Engordany.
Gneis local.

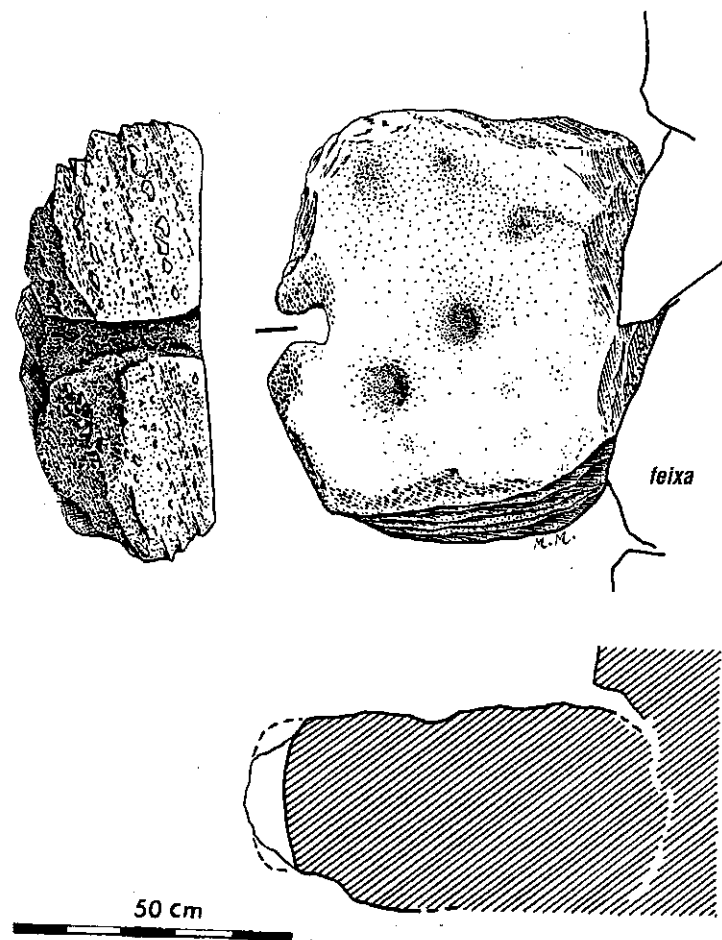
SÒCOL O CONTRAPÈS núm. 4 (Figura 20)

Església de Sant Vicenç d'Enclar.
Santa Coloma.
Granit local.

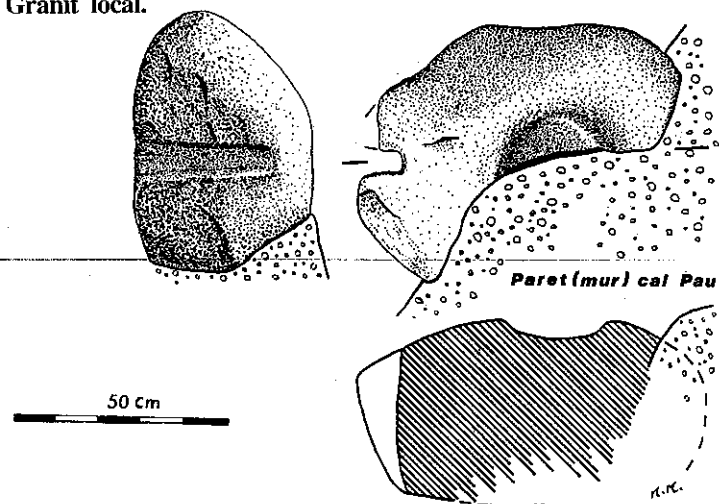
SÒCOL O CONTRAPÈS núm. 5 (Figure 21)

«La cadira del dimoni».
La Solanella, Nagol.
Esquist local.

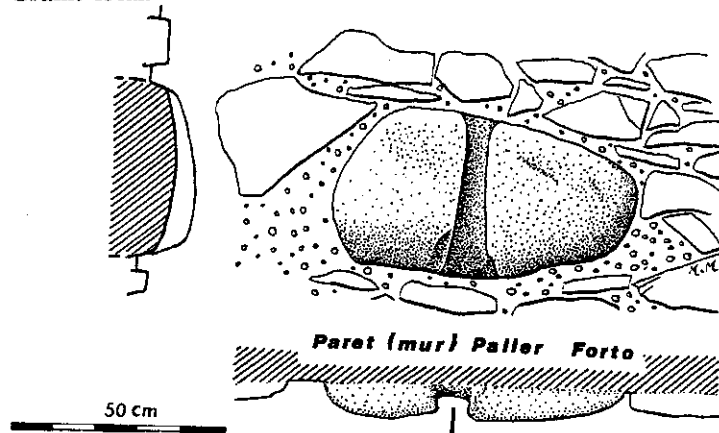
SÒCOL O CONTRAPÈS núm. 6 (Figura 22)

Cal Pau, Aixovall.
Granit local.

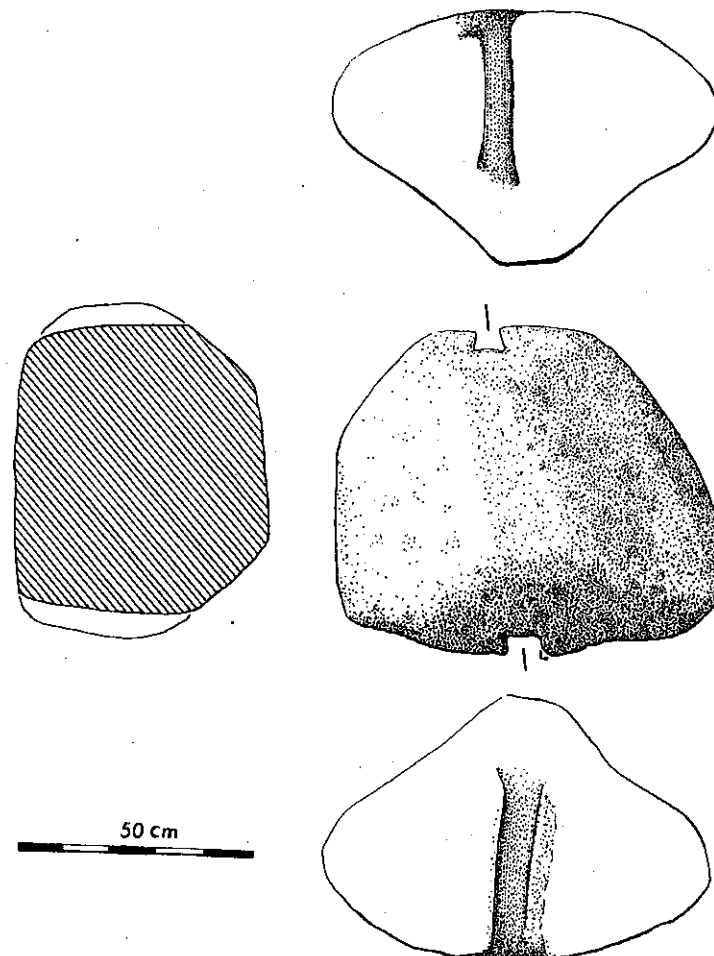
SÒCOL O CONTRAPÈS núm. 7 (Figura 23)

Engordany.
Granit local.

SÒCOL O CONTRAPÈS núm. 8 (Figura 24)

Casa Plandolit, Ordino.
Procedent d'Andorra la Vella.
Granit local.

MATERIAL I TIPOLOGIA

De pedra dura, aquests blocs presenten una forma subcilíndrica irregular, més aviat allargada, de pla quadrangular. La superfície de summitat és rarament plana, com ho seria una superfície de treball. Cap al centre és cavada una concavitat circular o de forma el·lipsoïdal poc fonda i els costats presenten dos solcs laterals oposats.

Bloc núm. 1 (Fig. 17) - Bola granítica afaïçonada per una sèrie de retocs perifèrics alterns, fets amb un mall. S'han de notar la cúpula central allargada i excavada, el decalatge dels solcs laterals respecte a l'eix que passa per la cúpula, llurs perfils convexos i les ruptures en les vores.

Bloc núm. 2 (Fig. 18) - Bola granítica com n'hi ha moltes en el pedregall cap a Engolasters. Treballada i retocada amb el mall. La peça és espessa, el que pot explicar que els encaixos s'arrestin a mitja alçària, i que llur llargada sigui, si fa no fa, la mateixa que en les altres peces. Es notarà llur forma «en ala de mosca», llur perfil convergent cap a dalt, i les ruptures en les vores. La concavitat circular de summitat, subcilíndrica, es troba lleugerament desplaçada cap a una de les vores.

Bloc núm. 3 (Fig. 19) - Bola de gneis o roca similar amb filons de quars. D'altres blocs erràtics de probable origen glacial i de material similar es troben als pendents esquistosos del Solà d'Engordany. El bloc és treballat i retocat al mall, només d'un costat. S'ha de notar el decalatge dels solcs laterals, respecte a l'eix que passa per la concavitat de summitat. Un dels dos solcs només arriba a mitja alçària -es pot comparar amb l'exemple precedent-. L'altre és en forma «d'ala de mosca»; les vores són retocades. La concavitat de summitat subcilíndrica i ben centrada al mig.

Bloc núm. 4 (Fig. 20) - Granit. Dues cares paral·leles llises (*pels* o *liss* dels picapedrers) li donen una forma quadrangular. Són fractures cimentades per solucions hidrotèrmiques d'un metamorfisme de contacte. Aquest bloc correspon a la roca *in situ*. La utilització d'aquestes fractures per a la fabricació dels «paraments» es pot observar a la base de la paret de l'església. La superfície del bloc s'escata en tocar-la (alteració a causa potser d'una llarga estada en el sòl). En aquest exemplar es noten a més d'uns quants retocs fets al mall, un decalatge de l'encaix subcilíndric de summitat cap a una de les vores, així com el perfil convex dels solcs laterals, les ruptures en les vores i la forma en «ala de mosca» de l'un dels dos.

Bloc núm. 5 (Fig. 21) - Roca metamòrfica (esquist) molt dura, que aflora per capes o barrejada a les pedres del tarter de la Solanella. La forma quadrangular és subratllada per uns retocs laterals (fets al mall, de manera grollera). Aquest exemplar és original perquè no presenta cap encaix circular en la superfície de summitat. Només dues petites cúpules poc marcades podrien documentar una utilització idèntica. El solc lateral, de vores trencades en la part inferior, té una forma en doble «ala de mosca», però no se sap si de l'altre costat, hi ha l'encaix corresponent. També es pot pensar que aquest exemplar es troba *in situ*, al lloc mateix de la seva utilització perquè pesa molt, és lluny del poble i encaixat en la base d'una paret. En aquest cas presentaria només un solc lateral.

Bloc núm. 6 (Fig. 22) - Bloc de granit de gran dimensió. De superfície brunyida, sembla que procedeixi del llit o de la terrassa del riu Valira que corre molt a prop. Sembla també que s'hagi mantingut intacta la forma original del bloc. La concavitat subcilíndrica de summitat més ampla que en els altres exemplars presenta senyals d'utilització. L'únic solc lateral visible presenta un perfil convex i esquerdes en les vores, té una forma en «ala de mosca».

Bloc núm. 7 (Fig. 23) - Bloc de granit de gran dimensió. Molt semblant al núm. 6. És molt difícil de caracteritzar aquest vestigi, la forma del qual és amagada en part per la paret en la qual queda encaixat. Es notarà la forma estreta, en «ala de mosca» més pronunciada del solc lateral de perfil lleugerament convex.

Bloc núm. 8 - Bloc de granit de gran dimensió, probablement d'origen fluvial. S'ha conservat la forma del bloc, i solcat simplement dos encaixos laterals, més primers que els dels altres exemplars. Es notará l'absència de concavitat subcilíndrica en les dues cares.

Remarques

La utilització d'una roca local demostra que aquests elements d'estris varen ser fabricats en el lloc mateix de llur aprofitament. Queden molt rudimentaris. La superfície superior és rarament plana, mai regularitzada. L'artesa només va cercar una superfície dura capaç de resistir al fregadís d'un eix i dels seus suports, i capaç d'assegurar al mateix temps, gràcies al pes del bloc, un assentament sòlid per a subjectar la maquinària. Els senyals d'utilització es noten en tots els exemplars:

- fregadís lateral dels solcs d'esquerra a dreta (perfil convex) i a vegades fregadís lateral endavant-endarrera (forma en «ala de mosca», o esquerdes).
- fregadís lateral de la cúpula i concavitat visible en el dibuix del perfil de l'exemplar núm. 1. Se'n pot deduir que la maquinària lligada a aquestes pedres forçava segons un eix preferencial, més aviat paral·lel, al dels solcs laterals. També es pot pensar que aquestes màquines han servit durant un període de temps bastant llarg ja que només tenien una utilització estacional.

LOCALITZACIÓ (vegeu el mapa pàg. 13)

Bloc núm. 1 - Llogaret d'Aixovall (altitud 930 m). Bloc tirat al mig d'enderrocs, darrera la casa «Cal Colltort», a la vora d'un camí que va cap al Solà d'Aixovall.

Bloc núm. 2 - La pedra és actualment localitzada a la vora de la carretera principal en el poble d'Ordino. Ve d'un lloc anomenat El Noguera, a Escaldes (altitud 1320 m); va ser recuperada per l'actual propietari després de la construcció de la carretera que va cap a Engolasters, al moment on es feia la urbanització que ha afectat tot el

sector. Malgrat que sigui situada en el vessant nord de la serralada, aquesta zona gaudeix d'una posició favorable. Un petit puig de granit, brunyit per les glaceres, es destaca en efecte del perfil del pendent exposat a l'obac. Les parets verticals d'aquesta barra rocosa voregen un sot en el fons del qual s'amunteguen les boles granítiques que han protegit la terra arable contra els aixaragallaments. Treballat per l'home (feixes), el sector és exposat al sud-oest, gaudeix d'una bona exposició al sol, intensificada per la reflexió i la radiació de la paret (efecte de paret).

Bloc núm. 3 - Solà d'Engordany (altitud 1130 m) a prop de l'església de Sant Romà dels Vilars. Nombroses feixes, exposades al sud.

Bloc núm. 4 - Església de Sant Vicenç d'Enclar (altitud 1200 m). En el reompliment arqueològic del cementiri (excavacions portades pel Patrimoni Artístic d'Andorra ¹). El vessant sud d'aquest puig granític molt abrupte va ser treballat per l'home (feixes).

Bloc núm. 5 - Llogaret de Nagol (altitud 1120 m). Bloc encaixat dins la base d'una paret de pedres seques que voreja el camí cap a l'església de Sant Martí, a prop del lloc anomenat La Solanella. La tradició local atribueix aquest vestigi al dimoni (cadira del dimoni).

Bloc núm. 6 - Llogaret d'Aixovall (altitud 930 m). Bloc encaixat dins el bastiment de la casa «Cal Pau», a prop del llindar de la porta d'entrada.

Bloc núm. 7 - Engordany (altitud 1120 m). Bloc encaixat dins la paret del paller de «Cal Fortó». És una paret de pedres seques (esquistos) lligades amb terra. El morter de calç que enforteix la pedra és un afegit.

Bloc núm. 8 - Pedra conservada en el celler del museu de la Casa Plandolit a Ordino. Ve d'una casa d'Andorra la Vella, on era encaixada en la paret (Casa Ribaló).

Remarques

Aquests vestigis es localitzen en la part meridional d'Andorra, a prop de pendents ben assolellats, exposats al sud. Quatre procedeixen de pobles, dos es situen a prop d'edificis religiosos, i dos es localitzen lluny dels llocs avui dia habitats, en l'àrea mateixa on es feien les collites.

MESURES

(en centímetres: llargària, amplària, alçària i gruix més grans).

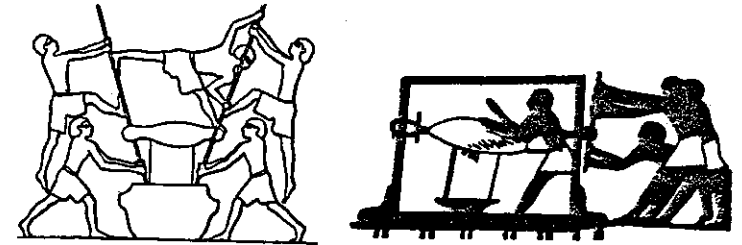
Blocs	Dimensions globals	Dimensions des ranures	Dimensions de la cúpula
	L I H	L I P	L I P
núm. 1	80 x 71 x 38	33 x 05 x 08	20 x 16 x 05
núm. 2	108 x 63 x 60 (?)	33 x 16 x 08	15 x 15 x 07
núm. 3	108 x 80 x 62	40 x 06 x 08	18 x 18 x 05
núm. 4	80 x 75 x 50	41 x 18 x 12	15 x 15 x 05
núm. 5	84 x / x 40 (?)	33 x 12 x 12	08 x 08 x 03
núm. 6	75 x 65 x 40 (?)	33 x 08 x 10	25 x 25 x 05
núm. 7	65 x / x 40 (?)	33 x 12 x 05	/ x / x /
núm. 8	62 x 53 x 41	30 x 05 x 03	/ x / x /

¹ veg *Histoire et Archéologie: le domaine archéologique d'Andorre* núm. 96, 1985. pàg. 62.

Remarques

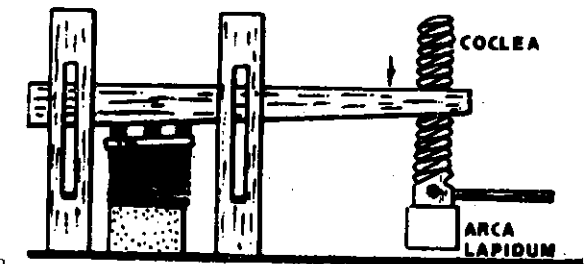
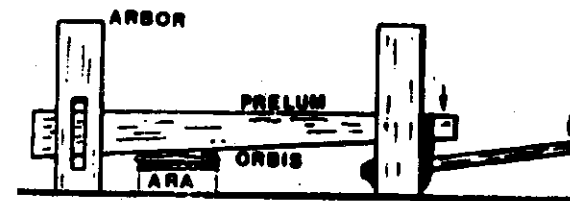
La dimensió de les pedres i dels retocs (sobretot la llargària dels solcs laterals), ofereix una bona estabilitat, si es té en compte el nombre reduït de mostres.

Dos exemplars no presenten cúpules.

Figures 25 i 26

Premsa de vi de l'Antic Egipte. Premsa «de torçada». Sistema accionat per unes palanques per tal de tórcer el teixit contenint la brisa. (segons Charles PARRAIN).

Figures 27 i 28

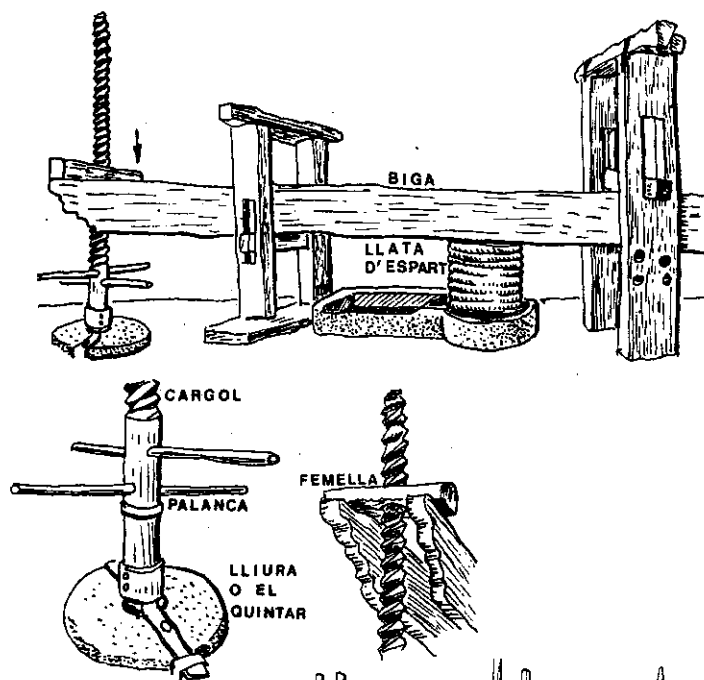
Trenca-cua descrita per Cató (100 a.C)

Tòrcul descrit per Plini (50 a.C)

Les premses romanes funcionaven mitjançant un sistema de palanca i de falques i d'un cargol copiat del model grec. El vis era fixat a un contrapès mòbil i mantingut en una petita concavitat cavada en el sostre, que li impedia tot moviment durant el treball. El líquid s'escolava mitjançant unes canals, cap a un recipient subterrani (lacus).

Figura 29
Evolució de les premses segons la iconografia antiga i medieval.
Premsa de doble cargol amb femella descendent. (Segons Joan ROSEMBACH (1511) citat per CARRERAS i CANDI, 1930).
Aquestes premses, procedents del món oriental, són mencionades per primera vegada en el manuscrit àrab d'HERN d'Alexandria. L'ur presència és atestada al segle XVI en l'àrea meridional de la Conca Mediterrània: Illes Jòniques, Sicília, Sud d'Itàlia, Marroc, Catalunya (DRACHMAN, 1948).

Figures 30 i 31
Premsa de biga o de «lliures»
Museu del vi de Vilafranca del Penedès (Fig. 30)
Premsa medieval derivada del tòrcul romà. Manuscrit d'Albucassis, traducció del segle XIV. Segons DUBY et alii, *Histoire de la France*. Mateix tipus de premsa a la Touraine del segle XVIII (Fig. 31)
Aquestes premses són imitades del tòrcul romà. Eren utilitzades a Catalunya a les planes baixes, fins al segle XIX.

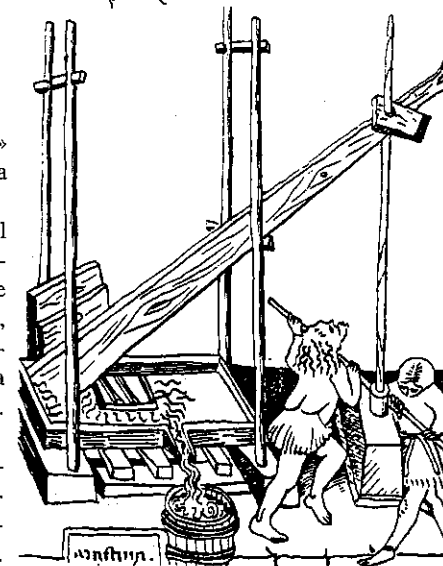

Figura 32
 Premsa de cargol descendent. Proce-
 dent de Castell d'Arró. Empordà.
 Conegut per un fresc de Pompei
 (AMOURETTI, 1982) aquest tipus
 de premsa és molt utilitzat a Europa
 des de l'edat mitjana. Atestades a
 Catalunya al segle XVI, s'han multi-
 plicat a partir del segle XVIII al mateix
 temps que progressa el vinyar català.

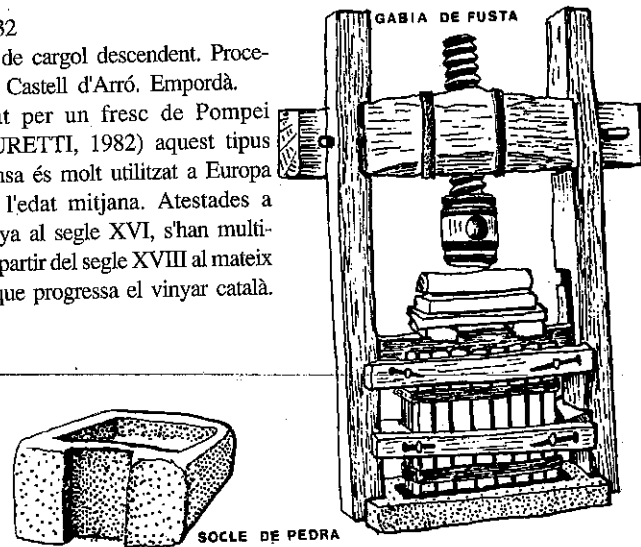

Figura 33
 Premsa de doble cargol descendent. Premsa presentada
 al Museu del vi de Vilafran-
 ca del Penedès.
 En aquest exemplar del se-
 gle XVIII, es noterà un sòcol
 de fusta sobrealçat molt di-
 ferent del precedent sòcol de
 pedra amb tasconera lateral.

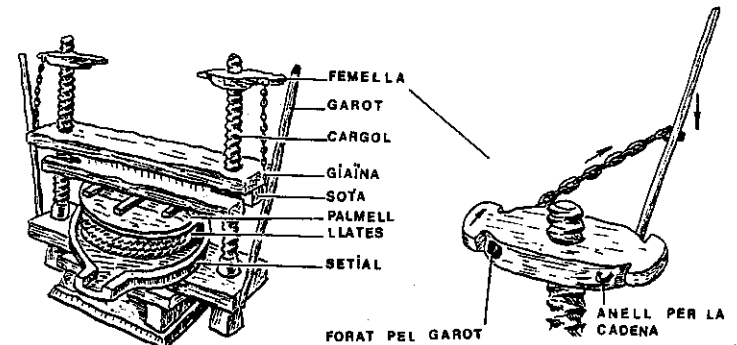
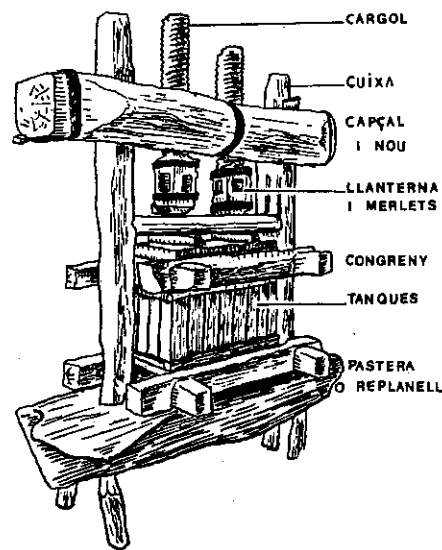
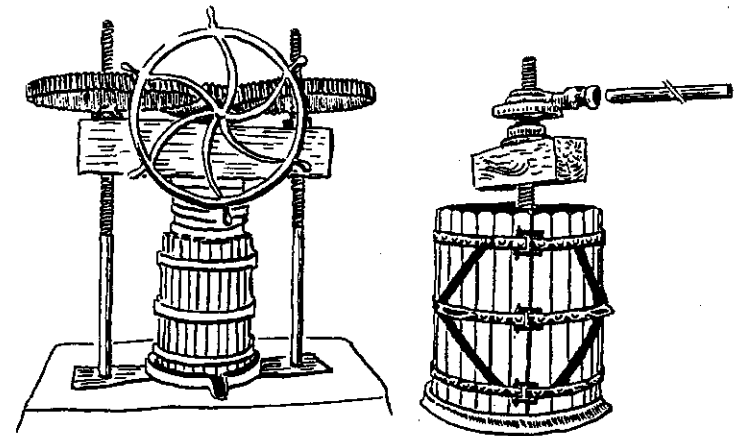

Figura 34
 Premsa de garrot (segons F. POIROT, 1973)
 Premsa emprada al Rosselló, probablement a partir de la Renaixença.
 Un enginyós sistema de palanca permetia de fer girar la femella entorn dels dos
 cargols laterals. El sòcol és de fusta.

Figures 35 i 36
 Premsa de volant i premsa de mà actual. (Museu del vi de Vilafranca del
 Penedès - La Bisbal).
 Aquestes premses mecàniques amb enginyeria de ferro evidencien l'evolució
 del sistema de dos cargols i femella descendents. Els sòcols poden ésser de
 pedra, els més senzills, o de ferro com aquí.

Figura 37
 Premsa de sagristia.
 Eivissa segons ALCOVER I MOLL.
 Localitzades en un racó del celler, aquestes petites premses servien per a espremer el darrer suc d'una collita ja trepitjada dins un cup de fusta.

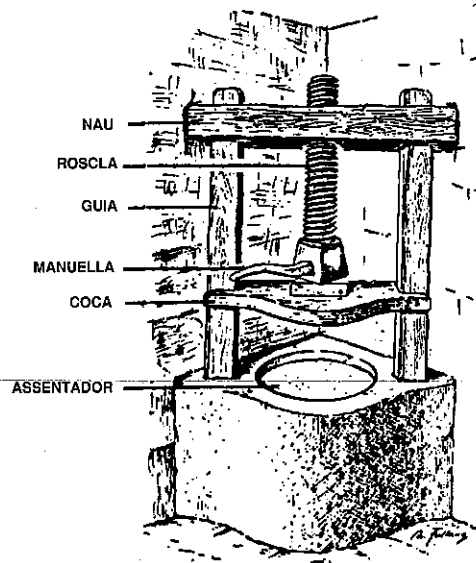

Figura 38
 Premsa de cargol descendent. Exemplar rossellonès de final del segle XIX (segons POIROT, 1973). Aquesta premsa, reforçada per una xarxa de filferro, marca l'última evolució de les premses de cargol descendent.

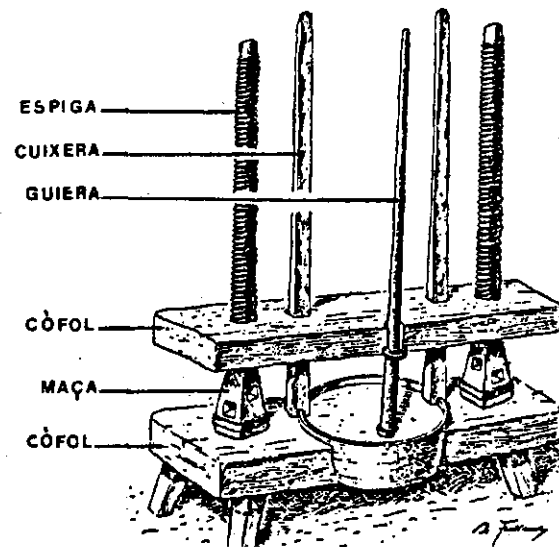
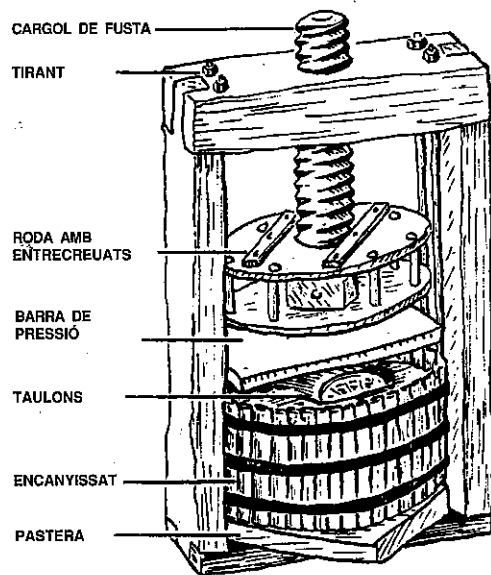
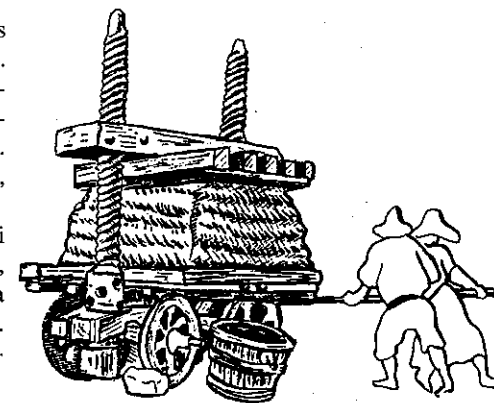

Figura 39
 Premsa de dos cargols laterals.
 Mallorca segons ALCOVER I MOLL.
 Aquesta premsa, de la qual només s'ha conservat l'enginyeria de fusta i de ferro, mostra una variació original i tardana de la premsa de dos cargols laterals. Són mòbils com per les premses de cargol descendent.

Figura 40
 Premsa ambulante de dos cargols laterals mòbils. Utilitzada al Llenguadoc al segle XIX (segons un dibuix de C.L. HORA SICCAMÀ, 1848). La collita era premuda i donava un primer suc, després era trepitjada dins pasteres de fusta. En fi la brisa era acordonada i premsada.

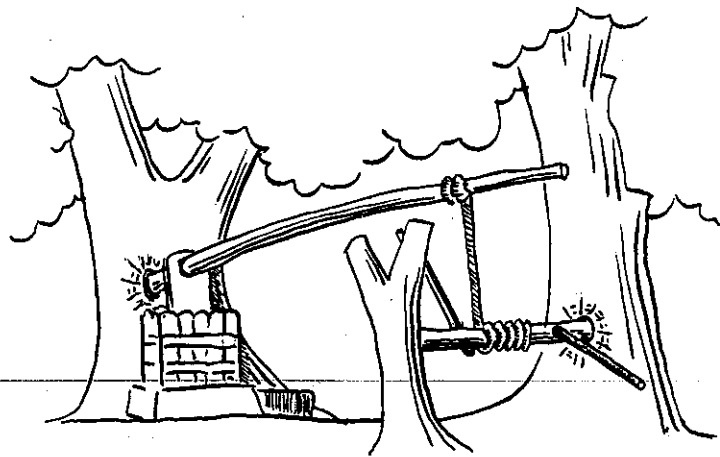

Figura 41
 Premsa de vi amb palanca i torniquet.
 Aquest exemplar de premsa de l'Empordà (CARRERAS I CANDI, 1930), és molt original, puix que utilitza la mateixa tècnica que la de certes premses de formatges. El sistema de «cabrestant» substitueix aquí el contrapès de pedra.

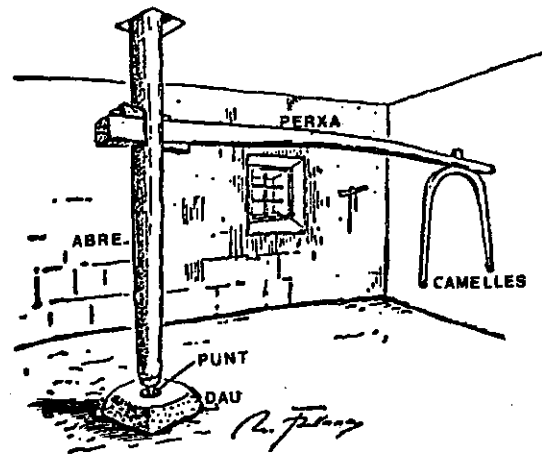

Figura 42
 Molí de sang mallorquí (segons ALCOVER I MOLL).
 Aquesta presentació d'una enginyeria de molí demostra que el sòcol de pedra no és mantingut al terra per cap sistema de fixació. La seva forma quadrangular li permet de mantenir-se immòbil.

INTERPRETACIÓ

La tipologia original d'aquests blocs de pedra ens ha fet pensar de primer que eren relacionats amb el funcionament de les fargues catalanes, nombroses a les valls d'Andorra. Però no hem pogut reconèixer peces d'aquesta mena, lligades als martinets. Hem considerat aleshores les activitats agrícoles, artesanals o culturals que haurien pogut emprar aquests ginys (molins, telers, pràctiques funeràries...) i finalment hem cercat en la viticultura, activitat pròspera temps ençà, a les valls altes.

La fabricació del vi - producte preciós - es basa en la utilització d'una premsa¹ estri que ofereix els punts de comparació més evidents amb els vestigis que hem descobert.

Considerant de més a prop les premses conservades als rars museus consagrats a la vinya, i els exemplars descrits per la iconografia en els estudis especialitzats, hem descobert unes eines amb peces d'enginyeria que es podien relacionar amb els nostres elements lítics. Però el que més ens va sorprendre va ser la gran varietat dels tipus de premses, de tal manera que hom es pot demanar si no hi havia una forma original més emprada a Andorra.

Aquest polimorfisme ens ha incitat a ser prudents en les nostres interpretacions i a presentar una àmplia selecció de les premses utilitzades de l'antiguitat ençà, al Mediterrani Occidental. Així el lector es podrà adonar de la pluralitat de les diferents tècniques triades per les comunitats rurals, i de llur evolució al llarg dels segles.

De fet les diverses formes de premses de cargol es basen en dos principis:

- en el primer, l'eix del cargol és mòbil i s'encaixa en una femella fixa que pot ésser ascendent quan el cargol és descendent (sistema de les premses d'impressió segles XV-XVII) o poden ésser de palanca (sistema del tòrcul romà).

¹ El tractament tradicional de la verema es feia seguint tres etapes. Primer el líquid era recollit per gravetat: era «l'escorrim» que donava el millor vi; després el raïm era trepitjat amb els peus en els cups i donava una beguda de segon ordre. En fi el premsatge del marc proporcionava el darrer suc de la collita i donava un vi de qualitat mediocre.

- en el segon, l'eix del cargol és fix i s'encaixa en una femella mòbil accionada mitjançant una palanca o un volant. El cargol pot ésser doble (sistemes de les premses orientals de l'edat mitjana) o, si és únic, és disposat al mig del cup (sistema de les premses mecàniques del segle XIX).

Tot i que hi hagin variacions intermèdies degudes a les diverses influències culturals, aquests dos principis s'han basat en tecnologies més antigues, que utilitzaven palanques per a comprimir una peça de teixit o un sac de cordes per contenir la brisa. Cap a finals de l'edat mitjana s'utilitzava una gàbia de fusta «de costelles» verticals, que substituïa l'acordonament clàssic de la brisa.

La filiació d'aquests diferents sistemes de premsa és difícil de determinar perquè es pot observar, a Catalunya, la coexistència de les diverses tecnologies fins a un període molt recent (segles XIX i XX per a la premsa de tomiquet).

Com que no podem reconstruir els elements que han desaparegut i que acompanyaven els blocs de pedra, ens és difícil de determinar on se situaven en la màquina, i de quina mena de premsa es tractava. Només proposarem algunes hipòtesis, mentre no hi hagin investigacions més detallades per a establir una tipologia d'aquests estris.

La presència d'encaixos laterals ens havia fet pensar de primer que es tractava de premses rudimentàries: la pedra que lliscava entre dues peces de fusta per esclafar la verema, col·locada en un cup situat al dessorra (M. RIU I RIU, *in litteris*). Aquesta possibilitat és mencionada en una publicació del Museu de Vilafranca del Penedès, referent a uns vestigis lítics trobats en jaciments pre-romans. Però els vestigis andorrans, el pes dels blocs, i el trencament de certs encaixos a mitja alçària, invaliden aquesta hipòtesi.

Una altra possibilitat és que aquestes pedres hagin servit per a subjectar la màquina. En el primer cas, el cargol hauria estat mòbil (Fig. 43) i els dos muntants de fusta (cuixes) s'haurien inserit en els encaixos laterals. En el segon cas hi hauria hagut dos cargols fixos, també clavats en els encaixos (Fig. 44). En els dos casos, un plat de fusta (pastera) hauria assegurat l'assentament de la premsa, falcat per

una espiga clavada en la cúpula de summitat, quan la superfície no quedava prou plana. La dimensió reduïda de certs sòcols, l'estretor dels encaixos laterals, i el decalatge cap a les vores de certes cúpules, no permeten d'escollir tals solucions.

Afavorirem més aviat la tercera hipòtesi o sigui un sistema de premsa molt semblant a les «premses de palanca», emprades a les terres catalanes. Aquestes darreres són d'una dimensió més gran que les tradicionals andorranes... però existeixen a Mallorca uns exemplars més petits, i podria ser el mateix cas aquí (segons el director del Museu de Vilafranca del Penedès, *in verbis*, 1985). La pedra podia servir de contrapès al cargol sense fi (*arca lapidus* de les premses romanes) mitjançant un ullet de ferro reforçat amb plom, en el qual l'eix podia girar sense ser aixecat per la força de palanca de la biga que premsava la brisa. Uns tascons de fusta podien eventualment impedir que girés -si era clavada en terra- però la seva forma quadrangular li permetia de mantenir-se immòbil (veg. el molí de sang). En el cas en què el cargol hauria estat mantingut en una concavitat superior (biga o sostre), la presència d'un contrapès no era justificada i la pedra podia servir de sòcol o d'element de subjecció. Es tractaria d'una forma original poc probable.

Si aquesta tercera solució sembla la més acceptable, és que per altra banda correspon a la probabilitat d'una datació antiga dels elements de premses andorranes, i es tractaria d'una forma derivada directament de l'antiguitat romana.

DATAció

Els criteris cronològics dels quals disposem per situar aquests vestigis en el temps són poc nombrosos. El més idoni és sens dubte la presència d'un exemplar en el reompliment arqueològic del jaciment medieval de Sant Vicenç d'Enclar (CANTURRI i col·lab., 1985), i també la descoberta d'un altre exemplar a prop de l'església romànica de Sant Romà.

La ignorància relativa a aquests estris, a vegades objectes de superstició, sembla ésser el criteri d'una relativa antiguitat que s'ha de

relacionar amb el testimoniatge dels textos medievals i dels topònims lligats al conreu de la vinya. També ho és el fet que dos d'aquests blocs siguin clavats en les parets de cases construïdes almenys als segles XIX o XVIII.

D'altra banda les formes poc retocades d'aquests blocs suggereixen una economia de l'estri, poc compatible amb el desenvolupament de les fargues catalanes i de les indústries de la pedra a partir del segle XVII. Tanmateix, és cert que el sistema autàrquic de les economies de muntanya pot afavorir els arcaïsmes (estalvi de temps i d'eines).

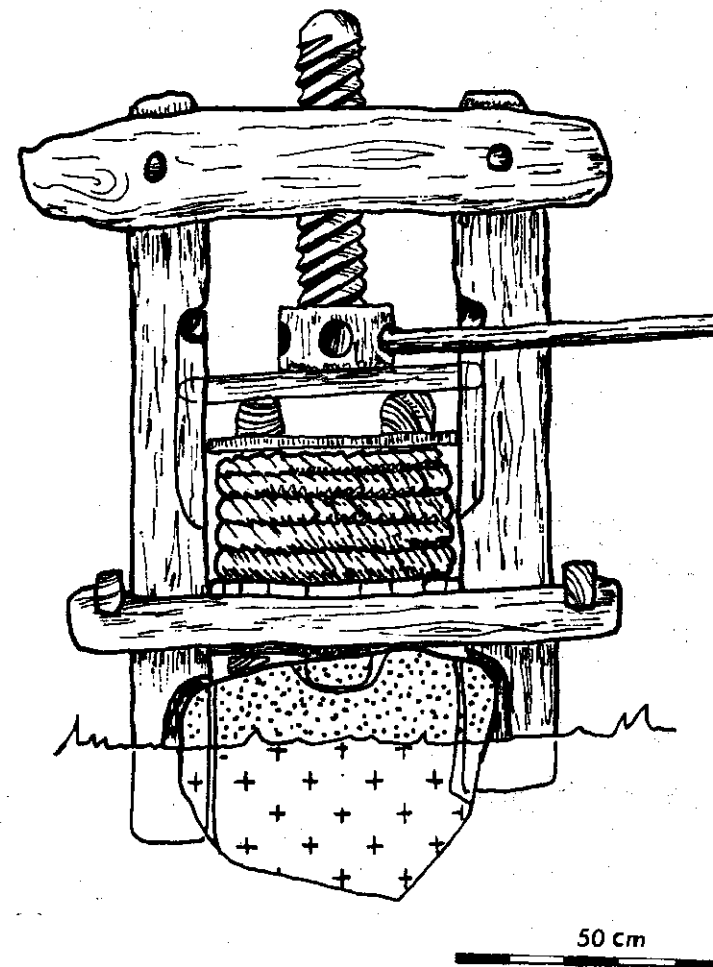
Si es fa un balanç d'aquests arguments, es pot raonablement pensar que aquestes pedres retocades són elements de premses de concepció medieval, i, com que s'assemblen totes, es pot considerar que són més o menys contemporànies. En canvi, s'han pogut utilitzar a diverses èpoques i la solidesa del material en permet la reutilització.

L'oblit en el qual van caure aquests estris sembla demostrar que les activitats lligades a l'elaboració del vi s'havien abandonat ja des de fa temps. Les parres i les vinyes que queden, només serveixen per a la producció de fruita per al consum.

Les premses andorranes no van servir a partir del segle XIV, més probablement després del 1600.

Per acabar, hem de subratllar l'originalitat d'aquests sòcols o contra-pès de premses de cargol, dels quals no coneixem cap altre exemplar similar a les valls veïnes d'Andorra, en particular a Cerdanya, on el conreu de la vinya a l'edat mitjana és ben atestat.

Figures 43, 44, 45
Reconstitucions hipotètiques de l'enginyeria
de fusta dels tòrculs andorrans.

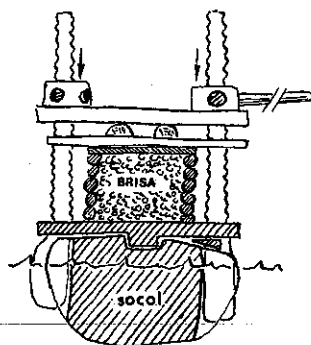
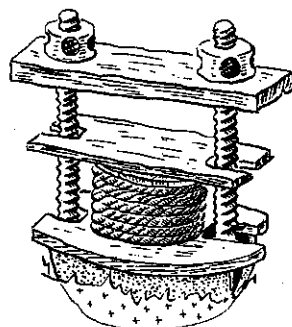
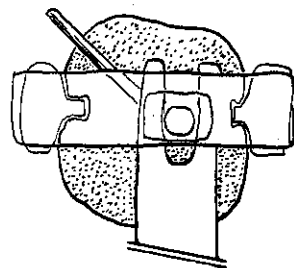
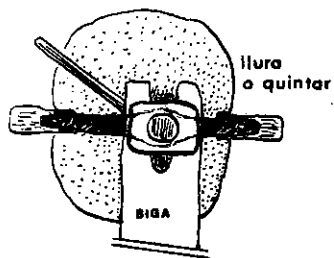
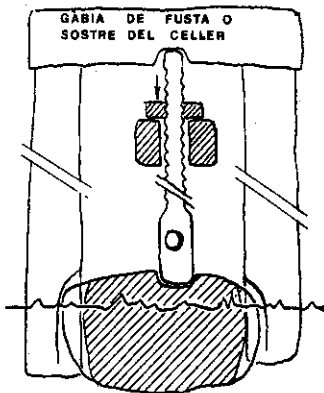
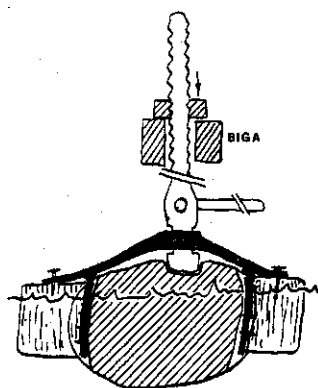

Fig 43 2

Fig 44 3

CONCLUSIÓ

Si es pot pensar que el conreu de les primeres vinyes a Andorra és anterior d'alguns decennis als primers testimoniatges escrits que tenim, és més difícil de pensar que aquesta activitat agrícola hagi començat abans del segle IX. Com era l'economia i la societat de les valls altes, durant el període precedent al bell mig de l'edat mitjana? Referent a aquest període -durant el qual les poblacions s'han arrecerat probablement en les muntanyes catalanes i del qual sabem ben poca cosa- sembla que les investigacions arqueològiques ens permetran de tenir una documentació vàlida.

Després de l'any mil, és més fàcil d'imaginar un paisatge en el qual la vinya és ben implantada als llocs privilegiats.

Els ceps són plantats al llarg de les feixes i de les parets rocoses per tal d'estalviar l'espai. Les comunitats laiques i religioses esclafen la verema amb premses probablement inspirades en el tòrcul romà.

Per causa dels canvis climàtics i de les dificultats econòmiques, el vinyar andorrà desapareix probablement cap a l'inici del segle XVII; només es conserven alguns ceps per al consum de la fruita.

Algunes pedres estranyes, uns vaixells de fusta, uns topònims i unes quantes llegendes, a vegades els sarments enlairats d'una parra, són els humils vestigis que ens recordin que temps ençà, en aquestes altes valls, els pastors i els pagesos andorrans també, varen fer de viticultors.

BIBLIOGRAFIA

- ADELLACH BARO (B.), GANYET SOLE (R.). - *Valls d'Andorra*. - Geografia i diccionari geogràfic, 1977.
- ALCOVER (A.) I MOLL (B.). - *Diccionari català*. - Barcelona, 1930. T. IX pàg. 833-835. T. X pàg. 176-182.
- AMOURETTI (M.C.) et COMET (G.). - *Iconographie et histoire des techniques*. - in Histoire des techniques et sources documentaires; méthode d'approche et d'expérimentation en région méditerranéenne, CNRS et Institut de Recherche Méditerranéenne, 1982. Cahier núm. 7, pàg. 207-217.
- BARBE (L.). - *Sur un outil agricole bimillénaire: la serpette à tailler la vigne*. - Actes du Congrès de Flaran, 1983.
- BERGER (A.) et MAUREL (F.). - *La viticulture et l'économie du Languedoc du XVIIIe à nos jours*. - Montpellier, 1980.
- BONASSIE (P.). - *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècles*. - Toulouse, 1976.
- BRUTAILS (J.A.). - *La coutume d'Andorre*. - Paris, 1904.
- BARAUT (Cebrià). - *El monestir de Sant Sadurni de Tavèrnoles i les seves possessions a la Vall d'Andorra*. - Barcelona, 1968. in *Studia Monastica*, vol. 10.
- BARAUT (Cebrià). - *Pergamins de l'arxiu capitular de La Seu d'Urgell referents a la Vall d'Andorra (segles X-XIII)*. - Andorra, Quaderns d'Estudis Andorrans núm. 1, 1976.
- BODARD (P.). - *Quelques témoignages archéologiques sur la culture de la vigne dans le haut pays niçois*. In Mémoires de l'Institut de Préhistoire et d'Archéologie des Alpes Maritimes, T. XXVIII pàg. 147-152, 1986.
- CANTURRI (P.) LLOVERA (X.) GUILLAMET (E.) RODRIGUEZ (F.). - *Le château et l'église préromane de Sant Vicenç d'Enclar*. In Les Dossiers d'histoire et d'archéologie núm. 96, 1985.
- CENTRE REGIONAL DE DOCUMENTATION PEDAGOGIQUE DE MONTPELLIER. - *Tonneaux et tonneliers, hier et aujourd'hui*. - Montpellier, 1981.

- CHALINE (J.). - *Vers une nouvelle glaciation? Le climat du Néolithique à nos jours*. In Les Dossiers d'histoire et d'archéologie núm. 93, 1985.
- LE COURRIER DU CNRS. *Esclaves et maîtres en Etrurie romaine. Les fouilles de la villa de Settefinestre. Le pressoir latin et son fonctionnement*. - Paris, Editions du CNRS, 1981.
- DE CARRERAS I CANDI (F.). - *Folklore y costumbre de España*. - Madrid, 1930.
- DION (R.). - *Histoire de la vigne et du vin en France, des origines au XIXe siècle*. - Paris, 1959.
- DRACHMAN (A.G.). - *Ktesibios, Philon et Heron*. - Copenhague, Acta Historica Scientiarum medicinalum, vol. 4, 1948.
- GRAN ENCICLOPEDIA CATALANA. Vol. 12, pàg. 55. Vol. 15, pàg. 397-399, pàg. 546-548.
- GUIA DEL MUSEU DEL VI DE VILAFRANCA DEL PENEDES. - Barcelona, 1980.
- DUBY (G.) et alii. - *Histoire de la France rurale*. - Paris, 1976.
- HUMBEL (X.). - *Vieux pressoirs sans frontières*. - 1976.
- LE ROY LADURIE (E.) et BARRY (J.P.). - *Histoire agricole et phytogéographique*. - Paris, Annales ESC T. XVIII, 1962.
- LE ROY LADURIE (E.) et CHOLVY (G.). - *Vendanges et climat du XVe siècle au XXe siècle*. - Paris, Annales du Midi, Juillet 1978.
- LLOBET (S.). - *El medio y la vida en Andorra, estudio geografico*. - Barcelona, C.S.I.C., 1947.
- LLOBET (S.). - *El límite septentrional de la viña y del olivo en Cataluña*. - Jaca, Instituto de Estudios Pirenaicos del Consejo Superior de Investigaciones Cientificas. - Jaca, 1950.
- MARTZLUFF (M.). - *Quelques éléments traceurs pour une archéologie du paysage en Cerdagne*. - in Bulletin de la Société Agricole Scientifique et Littéraire des P.O., Perpignan, 1987.
- PARRAIN (C.). - *Outils, ethnies et développement historique*. - Paris, Editions Sociales, 1979.
- PEYNAUD (E.). - *Connaissance et travail du vin*. - 1975.
- POIROT (F.). - *Artisanat catalan d'hier et d'aujourd'hui*. - Toulouse, 1973.
- PONSICH (P.). - *La société féodale en Roussillon et en Cerdagne*. in Le Pays Catalan, chap. V. - Pau, 1983.
- SAUVY SERRES (P.). - *Le musée de la vigne et du vin de Lézignan Corbières*. - Lézignan, 1982.
- UNIVERSITE DE TOURS. - *Archéologie de la vigne et du vin*. - Actes du colloque 28-29 mai 1988. - Paris, 1990 pàg. 92.
- VILAR (P.). - *Catalunya dins l'Espanya moderna*. - Barcelona, 1975.
- VIOLANT I SIMORRA. - *El Pirineo español*. - Barcelona, 1945.

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	5
EL TESTIMONIATGE DELS TEXTOS	
- La vinya a Andorra a través dels textos antics	7
- Comentari	14
EL TESTIMONIATGE DEL PAISATGE	18
- Topònims associats a la vinya i citats en els textos (s. X-XIX) ...	18
- Comentaris dels topònims citats en els textos	20
- Llistat dels topònims vitícoles, inventariats i citats en el diccionari geogràfic	20
- Micro-topònims encara utilitzats, no publicats	22
- Comentari	23
LA VINYA, AVUI, A ANDORRA	24
- Comentari de les fotos	24
LA VINYA I EL VI EN LA MEMÒRIA COLLECTIVA	36
EL TESTIMONIATGE DELS ESTRIS	38
- Els estris del conreu	39
- El vaixell	39
- Els sòcols (o contrapès) de pedra de les premses de cargol	42
MATERIAL I TIPOLOGIA	50
- Remarques	52
- Localització	52
- Remarques	54
- Mesures	54
- Remarques	54
- Interpretació	63
- Datació	66
CONCLUSIÓ	69
BIBLIOGRAFIA	70